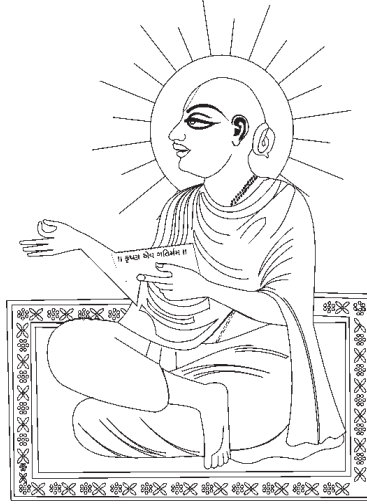

ધોડશગ્રંથ : ૬

તસ્માત્ સર્વાત્મના નિત્યં “શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ” વદદ્ ભિરેવ સતતં સ્થેયંચિત્યેવ મે મતિઃ

॥ નવરત્નમ્ ॥

જે રીતે લોકો ઘણીવાર સામાજિક જીવનનાં કારણે માનસિક અસ્વસ્થતા અનુભવે છે તેમ ભક્તને પણ ઘણા કારણોથી માનસિક કે આંતરિક અસ્વસ્થતા જેવી કે ચિંતા, દિલગીરી, તાણ, ભય, થાક વગેરેનો સામનો કરવો પડે છે. આ ગ્રન્થમાં શ્રીવલ્લભાચાર્યજી આ સર્વનો ઉપાય ઈશ્વરીય જ્ઞાનના દષ્ટિકોણથી જણાવે છે.

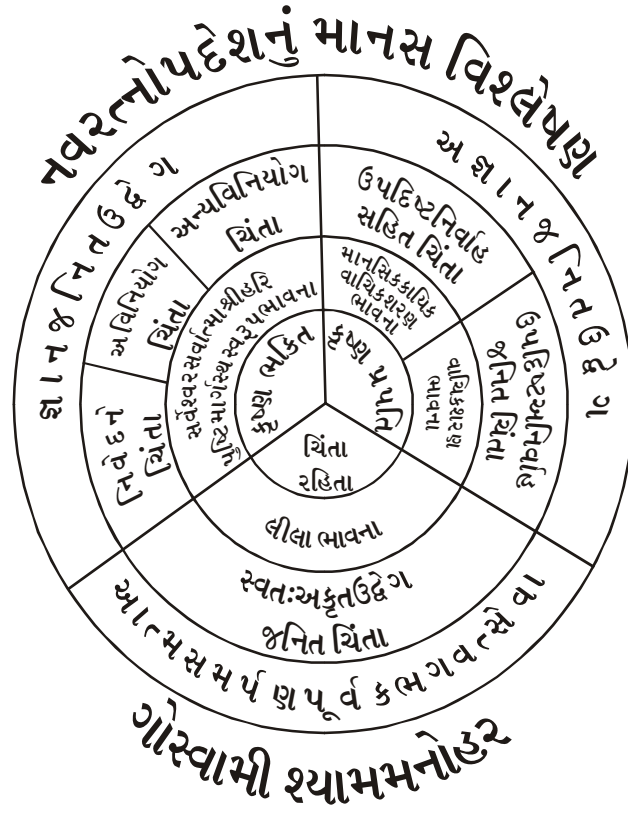

ધોડશગ્રંથ : ૭

ઈતિ શ્રીકૃષ્ણદાસસ્ય વલ્લભસ્ય હિતં વચઃ

॥ અન્તઃકરણપ્રબોધ ॥

આ કદાચ શ્રીમહાપ્રભુજીનો છેલ્લેથી બીજો ગ્રન્થ છે. પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણની ભૂતલ છોડવાની ત્રીજી વાર આજ્ઞા થતાં શ્રીવલ્લભાચાર્યજીએ સ્વામીની આજ્ઞાનું પાલન કરવા માટે પોતાના અન્તઃકરણને ઉપદેશ આપ્યો, આ સ્વઉપદેશ આ ગ્રન્થમાં લખાયેલ છે. ક્યારેય પણ પોતાના પ્રભુની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન ન કરવું તે આ ગ્રન્થનો આંતરિક સંદેશ છે.

Printed Book	Not Published on a regular bases Posted under Post Office guide clause 2.16	
પ્રતિ શ્રી, _____ _____ _____ _____ _____		

પુરોવાક્

પુષ્ટિ ભક્તિ માર્ગ પર ચાલનાર પુષ્ટિ પથિકને શ્રીમહાપ્રભુજી રચિત ષોડશગ્રંથોના અભ્યાસમાં રૂચિ વધે તે હેતુથી ષોડશગ્રંથ પ્રવચન માલા સમિતી દ્વારા આ અગાઉ (૧) શ્રીયમુનાષ્ટકમ્, (૨) વિવેકધૈર્યાશ્રય (૩) શ્રીકૃષ્ણાશ્રયની સરળ ગુજરાતી ભાષામાં ટીકાઓ પ્રકાશીત કરેલ છે. હાલ અમો શ્રીઆચાર્યચરણ દ્વારા સમર્પણનો ઉપદેશ આપેલ છે પૈકીના નવરત્ન અને અંતઃકરણ બે ગ્રંથોને સાથે પ્રકાશીત કરી રહ્યા છીએ.

ષોડશગ્રંથ પ્રવચન માલા સમીતી વતી,
પ્રવિણ ડઢાણીયા,
રાજકોટ.

:: ષોડશગ્રન્થ અધ્યયન કેન્દ્ર સંપર્ક ::

રાજકોટ પ્રવીણભાઈ	૯૪૨૭૪૯૫૧૫૯
જુનાગઢ ભાવેશભાઈ	૯૪૨૮૨૪૨૦૧૪
ગોંડલ બકુલભાઈ	૯૯૯૮૪૭૫૨૨૦
મોરબી હિતેશભાઈ	૯૮૨૫૮૬૭૨૩૫
હાલોલ ભાનુબેન	(૦૨૬૭૬) ૨૨૧૭૪૩
વડોદરા નરેન્દ્રભાઈ/મુકેશભાઈ	(૦૨૬૫) ૨૩૬૩૦૪૭/૯૨૨૭૧૩૫૭૪૦
આણંદ ગિરીશભાઈ	(૦૨૯૨) ૨૫૪૦૪૬
અમદાવાદ તેજસભાઈ/મિલનભાઈ	૯૪૨૬૩૮૪૪૯૮/૨૬૩૦૦૮૦૮
ભરૂચ દેવેન્દ્રભાઈ	૯૪૨૮૧૭૬૩૦૨
સુરત પદ્મબેન	૯૯૯૮૨૨૦૨૧૦
મુમ્બઈ રસિકભાઈ/ધર્મેન્દ્રસિંહ	૯૮૨૦૨૯૫૯૩૨ / ૨૮૦૬૮૬૨૫
જયપુર કિશોરભાઈ	૦૯૩૧૪૫૦૨૯૧૧

પ્રકાશક :

ષોડશગ્રંથ પ્રવચનમાલા સમિતિ, રાજકોટ.

પ્રકાશન વર્ષ :

પ્રથમ સંસ્કરણ વિ. સં. ૨૦૬૬, પ્રતિ : ૨૦૦૦

દ્વિતીય સંસ્કરણ વિ.સં. ૨૦૬૭, પ્રતિ : ૧૦૦૦

ઐચ્છિક ગ્રંથ પ્રકાશન સહાય :

રૂા. ૫/- (પોસ્ટેજ અલગ)

:: પ્રાપ્તિસ્થાન ::

પુષ્ટિ અસ્મિતા સંવર્ધન કેન્દ્ર

૨૧૪-અમરદીપ કોમ્પલેક્સ,

૨-૨૪૫૫૫૫, રાજકોટ.

મો. ૯૪૨૭૪૯૫૧૫૯

नवरत्नम्

चिन्ता कापि न कार्या निवेदितात्मभिः कदापीति ।
भगवानपि पुष्टिस्थो न करिष्यति लौकिकं य गतिम् ॥ १ ॥
निवेदनं तु स्मर्तव्यं सर्वथा तादृशैर्जनैः ।
सर्वेश्वरश्च सर्वात्मा निवेद्यतः करिष्यति ॥ २ ॥
सर्वेषां प्रभुसम्बन्धो न प्रत्येकमिति स्थितिः ।
अतोऽन्यविनियोगोऽपि चिन्ता का स्वस्य सोऽपि चेत् ॥ ३ ॥
अज्ञानादथवा ज्ञानात् कृतमात्मनिवेदनम् ।
यैः कृष्णसात्कृतप्राणैस्तेषां का परिदेवना ॥ ४ ॥
तथा निवेदने चिन्ता त्याज्या श्रीपुरुषोत्तमे ।
विनियोगोऽपि सा त्याज्या समर्थो हि हरिः स्वतः ॥ ५ ॥
लोके स्वास्थ्यं तथा वेदे हरिस्तु न करिष्यति ।
पुष्टिमार्गस्थितो यस्मात् साक्षिणो भवताभिलाः ॥ ६ ॥
सेवाकृतिगुरोराज्ञा व्याधनं वा हरीच्छया ।
अतः सेवापरं चित्तं विधाय स्थीयतां सुभम् ॥ ७ ॥
चित्तोद्वेगं विधायापि हरिर्यद्यत्करिष्यति ।
तथैव तस्य लीलेति मत्वा चिन्तां द्रुतं त्यजेत् ॥ ८ ॥
तस्मात् सर्वात्मना नित्यं श्रीकृष्णः शरणां भम ।
वदद्भिरेवं सततं स्थेयमित्येव मे मतिः ॥ ९ ॥

॥ इति श्रीमद्रत्नललाचार्यचरणप्रकटितं नवरत्नं सम्पूर्णम् ॥

નવરત્નમ્

ષોડશ ગ્રંથોમાંનો છઠ્ઠો ગ્રંથ છે નવરત્નમ્. શ્રીમદ્વાચાર્યચરણે એ ગ્રંથની રચના ગોવિંદ દ્વબે માટે કરી છે. એમ કહોને કે દ્વબેજના મિષે, આપશ્રીએ નિવેદી જીવોને (જેણે આત્મસમર્પણ કર્યું છે એવા જીવોને), કોઈપણ પ્રકારની લૌકિક અથવા એવા વિષયક અલૌકિક ચિંતા ન કરવાની આજ્ઞા કરી છે. અને જો તેવી ચિંતા થાય તો તેમાંથી મુક્તિ કેવી રીતે મળી શકે તે સમજાવ્યું છે.

પ્રસંગ :- ખેરાળુ નિવાસી ગોવિંદ દ્વબે શ્રીમહાપ્રભુજના સેવક બન્યા. બ્રહ્મસંબંધ કરાવી નિવેદી જીવ બન્યા. શ્રીવલ્લભે તેમના માથે સેવા પધરાવી અને ઠાકુરજની સેવા પુરા ભાવથી કરવાની આજ્ઞા કરી. ગોવિંદ દ્વબે સેવા તો કરતા; પરંતુ સેવામાં તેમનું મન ચોટતું નહીં. તેથી સાચી સેવા (ચેતસ્તત પ્રવણં સેવા) ન થતી. આથી, સેવા ન થયા બાબતની ચિંતા તેમના મનમાં સદા બની રહેતી. અને દ્વબેજનું મન વ્યગ્ર રહેતું. આથી તેમણે પોતાની માનસિક વ્યગ્રતાની હકીકત આચાર્યશ્રીને લખી જણાવી. તેથી, તેમના મનના સમાધાન માટે આચાર્યશ્રીએ નવરત્નમ્ ગ્રંથની રચના કરી અને તે ગ્રંથ તેમને મોકલી આપ્યો. આપશ્રીએ આજ્ઞા કરી કે “આ ગ્રંથનો નિત્ય પાઠ કરવાથી તારા મનની વ્યગ્રતા દૂર થશે.” દ્વબેજએ તેમ કર્યું. તેનું શીઘ્ર અને સંતોષકારક પરિણામ આવ્યું. શ્રીમદ્વાચાર્યચરણની કૃપાથી તેમની માનસિક વ્યગ્રતા દૂર થઈ અને તેમનું ચિત્ત ભગવદ્ સેવામાં લાગી ગયું.

આ રીતે જોતાં, આ ગ્રંથ, નિવેદિત જીવોની લૌકિક કે અલૌકિક, હર કોઈ પ્રકારની ચિંતાને દૂર કરવા માટેનો રામબાણ ઈલાજ છે એમ સમજવું. ચિંતા કોણે ન કરવી ? તો કે નિવેદિત જીવે ન કરવી. નિવેદિત જીવ કો'ને કહેવાય એ તો સિદ્ધાંત રહસ્યમાં કહેવામાં આવ્યું છે. પોતાના અહંતા મમતામય બધા પદાર્થો, આત્મા સહિત પ્રભુને સમર્પિને, જે પ્રભુનો દાસ બન્યો છે એવા જીવને નિવેદી જીવ કહેવાય. અને એવા જીવે ચિંતા ન કરવી એવું નવરત્નમાં કહ્યું છે. એટલા માટે સિદ્ધાંત રહસ્ય ગ્રંથ પછીના ક્રમે નવરત્ન ગ્રંથ આવે છે.

નવરત્ન ગ્રંથનું વિષય-વસ્તુ આ પ્રમાણે છે -

જે જીવે, શ્રીવલ્લભ દ્વારા, શ્રીઠાકુરજીને આત્મનિવેદન કર્યું છે એવા જીવે કોઈપણ પ્રકારની ચિંતા ન કરવી. જીવો બ્રહ્મસંબંધ થતાં. જીવ તદ્દીયત્વ પામે છે. તેણે આત્મનિવેદન કર્યું છે; તેણે પોતાના સર્વસ્વનું સમર્પણ પ્રભુને કર્યું છે. તેથી તેની પાસે તેનું કહેવાય એવું કશું રહેતું નથી. તો પછી તેને શાની ચિંતા કરવી ? તેને નથી દેહની ચિંતા કરવાની કે નથી સંતતિ કે સંપત્તિની ચિંતા કરવાની. સ્ત્રી સ્વાસ્થ્ય, સામાજિક દરજ્જે આદિ લૌકિક વિષયોની ચિંતા પણ તેને કરવાની રહેતી નથી. કારણ કે તેણે તો એ બધું ઠાકોરજીને સમર્પિ દીધું છે. હવે તે કોઈપણ વસ્તુ ઉપર (સ્વત્વ) માલિકી ધરાવતો નથી. હકીકત એ છે કે તે માલિક મટી ગયો છે અને સેવક બની ગયો છે. અને સેવકને ચિંતા શાની ?

સેવકને ચિંતા કરવાની ન હોય. તેના માથે તેનો સ્વામી બિરાજે છે. નિજ સેવકના યોગક્ષેમની ચિંતા પણ તે કરશે. તેના સ્વામી, ભગવાન કૃષ્ણે, પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કહ્યું છે કે:

અનન્યા સ્થિતયન્તો મા યે જનાઃ પર્યુપાસતે ।

તેષાં નિત્યાભિયુક્તાનાં યોગક્ષેમ વહામ્યમ્ ॥

એટલે કે અનન્ય ચિત્તથી જે જીવ મારી ઉપાસના કરે છે તેવા જીવના યોગક્ષેમનું વહન હું કરું છું. જો એમ છે તો એવા જીવે (નિવેદી જીવે) કોઈપણ પ્રકારની ચિંતા કરવાની રહેતી નથી.

તેમ છતાં એવું બને કે અને લૌકિકમાં એવું બને પણ છે કે સ્વામીને અસંખ્ય સેવકો હોય; તે બધાના યોગક્ષેમનો વહન કરવાની તેનામા શક્તિ ન હોય; તો પછી પોતાના યોગક્ષેમને વહન કરવાની ચિંતા સેવકે પોતે કરી લેવી પડે. પરંતુ નિવેદી જીવનો સ્વામી, પુષ્ટિ સ્વામી શ્રીકૃષ્ણ છે. અને તે ‘સમર્થો હિ હરિઃ સ્વતઃ’ એટલે કે તે સર્વ સમર્થ છે. તે પોતાના સેવકોનું હિત કરતો આવ્યો છે; કરે છે અને કરશે જ. આવું સમજીને જે તેનો બન્યો હોય તેણે કોઈપણ પ્રકારની ચિંતા ન કરવી.

એવું પણ બને કે સેવક આત્મનિવેદન કરે; પરંતુ આત્મનિવેદન કર્યા પછી. એટલે કે પોતે સર્વસ્વનું સમર્પણ કર્યા છતાં, પોતે કરેલ સમર્પણની ભાવના

પ્રમાણેનું વર્તન તે કરી શકતો નથી અને હજુ પણ તેના મનમાં પોતે સમર્પિત કરેલ વસ્તુઓ (દારાગારાદિ)માં સ્વત્વ (પોતાનું હોવાપણું) નો ભાવ દેખાય છે. તો તે બાબતની ચિંતા તેને થાય એ સ્વાભાવિક છે. આવા પ્રકારની ચિંતાના નિવારણ અંગે પણ આ ગ્રંથમાં કહેવામાં આવ્યું છે; એટલું જ નહીં પરંતુ બધા પ્રકારની ચિંતાઓને સમૂળી દૂર કરવાનો સર્વશ્રેષ્ઠ ઈલાજ, સતત અષ્ટાક્ષરનો જાણ જપવો તે, પણ આ ગ્રંથમાં બતાવ્યો છે.

આત્મનિવેદન કરનાર જીવનું કર્તવ્ય એક જ છે અને તે પ્રભુસેવા. ધર્માપ્યેકમ્ તસ્ય દેવસ્ય સેવા । શ્રીમહાપ્રભુજીએ નિબંધમાં કરેલ આ આજ્ઞાને શ્રીજગન્નાથજી સન્મુખ બનેલ પ્રસંગના સંદર્ભમાં વિચારવી. શ્રીમદ્વાચાર્યચરણે પ્રભુ શ્રીજગન્નાથજીના પ્રમેય બળથી નિઃશંકપણે સાબિત કરી આપ્યું છે કે :-

એકમ્ શાસ્ત્રમ્ દેવકી પુત્ર ગીતમ્, એકોદેવો દેવકી પુત્ર એવ ।

મંત્રોપ્યેક સ્તસ્ય નામાનિ યાનિ, કર્માપ્યેકં સ્તસ્ય દેવસ્ય સેવા ॥

સૌ કોઈ જાણે છે કે આ શ્લોક શ્રીજગન્નાથજીએ પોતે લખી આપેલ છે. તેમાં કહ્યું છે કે જીવનો ધર્મ એક જ છે અને તે દેવકી પુત્ર રસેશ્વર ભગવાન કૃષ્ણની સેવા. શ્રીમહાપ્રભુજીએ તેથી તો આજ્ઞા કરી છે, “કૃષ્ણ સેવા સદા કાર્યા.” એટલા માટે દઢતાથી સમજી લો કે જીવનું એક માત્ર કર્તવ્ય કૃષ્ણસેવા છે.

અને સેવા એટલે ‘ચેતસ્ત પ્રવણં સેવા’ - ચિત્તને પ્રભુમાં (પ્રભુના સ્વરૂપમાં) પરોવી દેવું તેનું નામ સેવા. પ્રભુમાં ચિત્ત પરોવવાનું ક્યારે શક્ય બને ? જ્યારે અન્ય બધી વસ્તુઓમાંથી જીવની આસક્તિ છુટે ત્યારે અને ત્યારે જ જીવનું ચિત્ત પ્રભુમાં પરોવાય; અન્યથા નહીં.

પરંતુ આવી સેવા ઘણી કષ્ટ સાધ્ય છે. સામાન્ય જીવ એવી કષ્ટ સાધ્ય સેવા કરી ન શકે. તે સેવા તો કરે પરંતુ સેવા કરતાં, તેનું ચિત્ત ભટકતું રહે, અન્યમાં લાગેલું રહે. તે સમયે, જો તે જીવ સાત્ત્વિક પ્રકારનો હોય તો તેને આ બાબતની ચિંતા થાય. તે વિચારે કે મારું એક માત્ર કર્તવ્ય પ્રભુસેવા છે. પરંતુ મારાથી મારા કર્તવ્યનું પાલન થઈ શકતું નથી. તો મારે શું કરવું ? એવા જીવને આ પ્રકારની ચિંતા થાય, જેમ ગોવિંદ દૂબેને થઈ હતી તેવી.

આવી ચિંતા એ ઘણો ઉત્તમ ભાવ છે. એવા ઉન્નત ભાવથી ભરેલી ચિંતાને લક્ષ્યમાં લઈને, શ્રીમહાપ્રભુજીએ આ ગ્રંથની રચના કરી અને તેમાં સૌથી પહેલાં આજ્ઞા કરી કે :-

ચિંતા કાપિ ન કાર્યા, નિવેદિતાત્મભિઃ કદાપીતિ ।

ભગવાનપિ પુષ્ટિસ્થો ન કરિષ્યતિ લૌકિકી ચ ગતિમ્ ॥

અર્થાત્ : જોણે પોતાનો આત્મા (આત્મા અને આત્મિક પદાર્થો) પ્રભુને નિવેદિત કર્યા છે એવા જીવે કોઈપણ પ્રકારની ચિંતા ક્યારેય પણ ન કરવી. જીવ પુષ્ટિસ્થ એટલે કે પુષ્ટિમાં રહેલો (કૃપાપાત્ર) છે. તેથી ભગવાન પણ તેની લૌકિક ગતિ નહીં કરે. (પછી ભલેને તેનામાં મર્યાદામાર્ગનાં વૈરાગ્ય આદિ સાધનો ન હોય).

આપશ્રી આજ્ઞા કરે છે કે નિવેદિત જીવે કદી ચિંતા ન કરવી. તેણે લૌકિકની તો નહીં, પરંતુ અલૌકિકની પણ ચિંતા ન કરવી; કોઈપણ સ્વરૂપે, કોઈપણ કારણે ચિંતા ન કરવી. પરંતુ યાદ રાખો, આપશ્રીની આ આજ્ઞા નિવેદિત જીવ માટે જ છે. જોણે આત્મનિવેદન કર્યું નથી તેવા જીવો માટે આ આજ્ઞા નથી.

તેનું કારણ સ્પષ્ટ છે. તેમ આત્મનિવેદન કર્યું એટલે તમે તમારા સર્વસ્વનું સમર્પણ કરી દીધું. હવે તમારો દેહ, પ્રાણ, દારા, આગાર, વિક્ત અને આત્મા સહિત તમારું સર્વસ્વ તમારું ન રહ્યું. તે બધું સ્વામી શ્રીકૃષ્ણનું બની ગયું છે. તમે તો દાસોડહમ્, કૃષ્ણ તવાસ્મિ કહીને કૃષ્ણના દાસત્વનો એકરાર કર્યો છે અને, “કૃષ્ણના દાસ કદી ન થાય ઉદાસ” એ ઉક્તિ પ્રમાણે તમારે હવે ચિંતા કરવાનું કે ઉદાસ થવા માટેનું કોઈ કારણ રહેતું નથી. એટલું જ નહીં તમારા જેવા નિવેદિત જીવની લૌકિક ગતિ પણ કદી થવાની નથી. કારણ કે તમારા સ્વામી શ્રીકૃષ્ણે તમારો હાથ પકડ્યો છે. પોતે પકડેલો તમારો હાથ, તે ક્યારેય નહીં છોડે. વળી તે સમર્થ છે; તે અલૌકિક છે. તેથી તમારો હાથ પકડ્યા પછી, તે તમારી લૌકિક ગતિ થવા નહીં દે. અલૌકિક એવા શ્રીકૃષ્ણ તમારો હાથ પકડે, પછી તમારી લૌકિક ગતિ ન જ થાય એ તો સાદી સમજની વાત છે.

મહાપ્રભુજીની ઉપર્યુક્ત આજ્ઞા સ્પષ્ટ છે અને જીવે તે સમજી લેવાની જરૂર

છે. તેમાં બે વાત કહેવામાં આવી છે. એક તો એ શું તમે નિવેદિત જીવ છો ? જો, હા, તો તમારે ચિંતા કરવાનું કોઈ કારણ નથી. બીજું એ કે શું તમે નિવેદન કરીને, પુષ્ટિ પથ ઉપર તમારો પગ માંડ્યો છે ? જો, હા. તો હવે પુષ્ટિ સ્વામી પણ તમારી લૌકિક ગતિ નહીં કરે, એવો વિશ્વાસ રાખો.

જીવને ચિંતા થાય માત્ર એક વાતની. અને તે એ કે મેં મારું સર્વસ્વ પ્રભુને અર્પણ કરી દીધું છે; હું તેનો દાસ બની ગયો છું. તો હવે કોઈપણ કારણે (બહાને) પ્રભુ મારી લૌકિક ગતિ તો નહીં કરે ને ! અલૌકિક એવું આત્મનિવેદન કર્યા પછી, જો જીવની લૌકિક ગતિ થવાની હોય તો આત્મનિવેદન કર્યાનો શો અર્થ ? તેથી જીવની ચિંતા એટલી જ કે તેની લૌકિક ગતિ ન થવી જોઈએ.

અને તેની આ ચિંતાના શમન માટે શ્રીમહાપ્રભુજીએ તેને સ્પષ્ટ કહી દીધું છે કે તું આવી ચિંતા ન કરીશ. તે તો આત્મસમર્પણ કર્યું છે, તું તેનો સેવક બન્યો છે; હવે તે તારો સ્વામી બન્યો છે. અને તે પુષ્ટિસ્થ જીવનો સ્વામી છે. તેથી તે તારી લૌકિક ગતિ નહીં કરે તેવી શ્રદ્ધા રાખ, ચિંતા ન કરીશ.

તમે કહેશો કે પ્રભુ તો કર્તુમ્, અકર્તુમ્ અને અન્યથા કર્તુમ્ છે. તે બધું કરી શકે છે તો પછી મારી લૌકિક ગતિ શા માટે ન કરી શકે ? અરે ભલા ભાઈ, ભગવાન જો તારી લૌકિક ગતિ કરવા ચાહે તો તે જરૂર તેમ કરી શકે છે. પરંતુ તે તેમ નહીંજ કરે. એવું કહેવા માટે મારી પાસે બે કારણો છે. પહેલું કારણ છે જીવગત્ અને બીજું કારણ છે ભગવદ્ગત્.

જીવગત્ કારણ એ છે કે જીવ નિવેદિત આત્મા છે. તેણે નિવેદન કર્યું તેથી હવે તેનામાં કોઈપણ પ્રકારની અહમ્, મમ્ની ગ્રંથી રહી નથી. અહમ્ અને મમ્ની ગ્રંથીઓ તો લૌકિક છે. તે લૌકિક ગ્રંથીઓ જતાં હવે તે નિર્મળ હૃદયનો બન્યો છે. અહંતા મમતાથી તે પર બન્યો છે. તો પછી તેની લૌકિક ગતિ કેવી રીતે થાય ?

શ્રીગુણાંકજી આ વાત બીજી રીતે સમજાવે છે. આપશ્રી આજ્ઞા કરે છે કે નિવેદિત જીવે પ્રભુમાં એવો વિશ્વાસ રાખવો જોઈએ કે તેણે નિવેદનના કરેલા અંગીકાર માત્રથી જ પ્રભુ તેનું સર્વસ્વ સિદ્ધ કરશે. ભક્તને માટે બ્રહ્માસ્ત્ર ચાતક ભાવ આવશ્યક છે. શ્લોકમાં જે નિવેદિતાત્મ પદ છે તેનો આશય આવો સમજવો. જે

જીવનો પ્રભુમાં દૃઢ વિશ્વાસ ન હોય તે જીવ નિવેદન કરે તો પણ તે નિવેદિતાત્મ જીવ ન કહેવાય. અને જો તેને પ્રભુમાં પૂર્ણ વિશ્વાસ હોય તો તેનું નિવેદન સાર્થક બનતાં, તે નિવેદિતાત્મ કહેવાય. તેથી પ્રભુમાં ચાતક વત્ વિશ્વાસ હોવા માત્રથી જ તેને ખાત્રી થઈ જવી જોઈએ કે તેની લૌકિક ગતિ નહીં થાય.

ભગવદ્ ગત કારણ : એટલે કે જેનો સંબંધ ભગવાન સાથે છે તેવું કારણ :- ભગવાન ઐશ્વર્યાદિ ગુણોથી યુક્ત છે. તેથી જીવમાં જે વસ્તુનો અભાવ હોય તે વસ્તુ તેને આપીને તેને પૂર્ણ કરશે. અને જે પૂર્ણ છે તેની ગતિ લૌકિક ન થાય.

આ જ વાત બીજી રીતે સમજતાં તે આ રીતે સમજાય. પ્રભુનો એ ખાસ ધર્મ છે અને તે છે પ્રભુનો ‘અંગીકૃત પાલન’ નો ધર્મ. પ્રભુ જેનો અંગીકાર કરે તેનું પાલન કરશે એ તો અલૌકિક ધર્મ છે. તે જે જીવનો અંગીકાર કરે છે તેના દોષાદિકનો વિચાર ન કરતાં, તે તેની ઉત્તમ (અલૌકિક) ગતિ પ્રાપ્ત કરાવી આપે છે. ભગવાને પોતે કહ્યું છે કે જે ભક્ત બીજું બધું છોડીને એક માત્ર મારું જ ચિંતન કરે છે, તે જીવનો યોગક્ષેમ હું વહન કરું છું. અને તેને કૃતાર્થ કરું છું. પ્રભુ જેનો યોગક્ષેમ વહન કરે તેની લૌકિક ગતિ ન થાય.

તેમ છતાં એવું બને કે ક્યારેક જીવની પરીક્ષા કરવા અથવા તેને તેના પ્રારબ્ધનો ભોગ કરાવવા માટે પ્રભુ તેને દુઃખ આપે. તેથી તેની યોગક્ષેમ સાધવામાં વિલંબ થાય. એવું થાય ત્યારે પણ જીવે તે બધાં દુઃખ ધૈર્યથી સહન કરીને ચિંતા ન કરવી. ‘ક્યારેય ન કરવી’ એવો અર્થ ‘કદાપીતિ’ પદથી સૂચવવામાં આવ્યો છે.

એ વાત નિર્વિવાદપણે સાચી છે કે ભગવાન પોતાનાં અધિકારી (જે ભગવાનની અનન્ય ભાવે સેવા કરે તે પ્રભુના ભક્ત કહેવરાવવાના અધિકારી છે.) ભક્તોના બધા મનોરથો પૂરા કરે છે. અને તેના યોગક્ષેમનું વહન કરે છે. તેના લૌકિક અને ભગવદ્વીય અર્થ (પુરુષાર્થ) પૂર્ણ કરાવે છે. પરંતુ ભગવાનની ભક્તિ કરનાર બધા ભક્તો અધિકારી નથી હોતા. કેટલાક અનધિકારી પણ હોઈ શકે. તેવા ભક્તોને ચિંતા થવી જોઈએ કે નહીં ?

એ પ્રશ્નના જવાબમાં આપત્રી આ શ્લોકનો ઉત્તરાર્થ કહી સંભળાવે છે - ભગવાનપિ પુષ્ટિસ્થો ન કરિષ્યતિ લૌકિકીં ચ ગતિમ્” - ઉત્તર સ્પષ્ટ છે. ભલેને તે

જીવ હીનાધિકારી હોય. તે પુષ્ટિસ્થ (પુષ્ટિ પથ પર ચાલનાર, કૃપાપાત્ર) તો છે ને? તેણે નિવેદન તો કર્યું છે ને ? અને ભગવાન પોતે પણ પુષ્ટિસ્થ (કૃપાળુ-પુષ્ટિમાં સ્થિત) છે. તે કૃપાનો કરનાર છે. તેથી તે એવા હીનાધિકારીની પણ લૌકિક ગતિ નહીં થવા દે. એવું સમજી તે હીનાધિકારીએ પણ ચિંતા ન કરવી. તેને જરૂર છે એક માત્ર પ્રભુમાં અતૂટ શ્રદ્ધાની.

મર્યાદામાર્ગમાં, જે જીવમાં વૈરાગ્ય આદિ ગુણો હોય, તેવા જીવોએ, પોતાના એ ગુણોને કારણે પોતાની લૌકિક ગતિ નહીં થાય એવું સમજીને તેમણે ચિંતા ન કરવી. પુષ્ટિમાર્ગમાં, જીવોમાં એવા વૈરાગ્યાદિ ગુણો ન હોય તો પણ તેણે પુષ્ટિપ્રભુમાં વિશ્વાસ રાખવાનો છે. તેના પ્રભુએ તેના નિવેદનને સ્વીકારી લીધું એટલું જાણવું તેના માટે પુરતું છે. એવું સમજી તેણે ચિંતા ન કરવી. નલકુબેર અને મણિગ્રીવ વિષયાસક્ત હતા. તેઓ સંસારથી વિરક્ત ન હતા. પરંતુ નારદજી જેવા પ્રભુના પરમ ભક્તને તેમને શાપ રૂપે વરદાન આપી તેમનો સ્વીકાર કર્યો. તે વરદાનના પ્રભાવે, નિજ ભક્ત નારદજીના શબ્દોને સત્ય કરવા માટે. પુષ્ટિસ્થ પ્રભુ નલકુબેર અને મણિગ્રીવ પાસે ગયા. અને તેમની લૌકિક ગતિ ન થઈ. તેમની મુક્તિ થઈ. નારદજી દ્વારા તેમના ઉપર ભગવદ્ કૃપા ઊતરી જે જીવ આ રીતે, પ્રભુમાં દૃઢ વિશ્વાસ રાખી, પ્રભુ સેવા કરે તો તેને ચિંતાનું કારણ ન રહે.

પરંતુ જે જીવને, દુઃખ, કલેશ આદિ નિરંતર થતા રહે તેનો શું તેને વિશ્વાસ ડગી ન જાય ? ન ડગવો જોઈએ. તેનો વિશ્વાસ ચાતક સમાન હોય તો તે ન ડગે. આવા સમયે તેણે પ્રભુમાં અવિશ્વાસ ન કરતાં, એવું વિચારવું કે આવાં દુઃખ આપીને પ્રભુ તેને તેના પ્રારબ્ધનો ભોગ કરાવે છે. પ્રારબ્ધ ભોગ ભોગવીને તેને શુદ્ધ બનાવીને પ્રભુ તેને સ્વીકારી લેશે. આવું સમજીને હિંમત ન હારતાં, સાક્ષીવત દુઃખ સહન કરવાં અને દુઃખ મળવા માટે થતી ચિંતા ન કરવી. ચિંતા છોડો, પ્રભુમાં દૃઢ વિશ્વાસ રાખો. મેઘ-ચાતક સમાન. તમારી લૌકિક ગતિ નહીં જ થાય તેની ખાત્રી રાખજો.

પરંતુ જે જીવ ચિંતા રહિત બની જાય તો કદાચ એવું પણ બને કે કાળે કરીને તે સ્વચ્છંદે વર્તન કરે ને બહિર્મુખ બની જાય. તો તે માટે શું કરવું ? આ

શંકાના સમાધાન માટે આચાર્યશ્રી આજ્ઞા કરે છે -

નિવેદનં તુ સ્મર્તવ્યાં સર્વથા તાદશીર્જનૈઃ ।

સર્વેશ્વરશ્ચ સર્વાત્મા નિજેચ્છાતઃ કરિષ્યતિ ।

અર્થાત્ : એટલે કે આવી શંકાના નિરાકરણ માટે તેવા જીવે તાદશીય જનોની સાથે બેસી, નિવેદનનું સ્મરણ કરવું. સર્વના નિયંતા અને સર્વના આત્મારૂપ એ પરમાત્મા સઘળું નિજેચ્છાથી કરશે.

અહીં એવું કહ્યું કે જીવને બહિર્મુખતા ન આવે અને તે પ્રભુ ઉપર સદા વિશ્વાસ કરતો રહે એટલા માટે તેણે તાદશી જનની સાથે બેસી હંમેશા નિવેદનના ભાવનું સ્મરણ કરવું. તેમ કરતાં નિવેદનનો ભાવ દઢ થશે. બહિર્મુખતા દૂર થશે; પ્રભુની કૃપાનો અનુભવ થશે અને ચિંતા કરવાનું કોઈ કારણ નહીં રહે. આ છે શ્રીમદ્વાચાર્યચરણે બતાવેલ ચિંતા નિવારણનો એક ઉત્તમ માર્ગ. રોજરોજ આત્મનિવેદનનું સ્મરણ કરતા રહેવાથી, સર્વસ્વ સમર્પણની ભાવના હંમેશા તાજી રહેશે. પોતે સેવક છે. અને કૃષ્ણ તેનો સ્વામી છે. એ ભાવના વ્રજ લેપ સમી બની રહેશે અને તેને ચિંતા કરવા માટે કોઈ કારણ નહીં રહે.

આ લોકમાં શ્રીમદ્વાચાર્યચરણે બીજી પણ એક વાત બહુ સ્પષ્ટતાથી કહી છે. અને તે એ કે સર્વનો આત્મા અને સર્વનો સ્વામી એવો પ્રભુ, બધું પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે કરે છે, અને કરશે. તેથી તમારું ધાર્યું ન થાય તો ચિંતા ન કરશો. તમે ચિંતા કરશો તેથી શું તે પોતાની ઈચ્છાની વિરુદ્ધ જઈને તમારું કાર્ય સિદ્ધ કરશે ? હરગીઝ નહીં. તે તો પોતે જ કરવા ઈચ્છે છે તે જ કરશે. જો આમ છે તો પછી નિરર્થક ચિંતા શા માટે કરવી ?

ચિત્ત તુ શીદને ચિંતા કરે, કૃષ્ણને કરવું હોય તે કરે.

ધણીનો ધાર્યો મનસુબો હર, બ્રહ્માથી નવી ફરે.

વૈષ્ણવો જો આ શ્લોકનો ભાવ (મર્મ) સમજી જાય તો તેઓ ચિંતાનો સર્વથા ત્યાગ કરે. અને જીવ દ્વારા થતી લૌકિક ચિંતાનો પ્રશ્ન હંમેશ માટે ઉકલી જાય.

ગો.શ્રીપુરુષોત્તમજી આ હકીકત બહુ સારી રીતે સમજાવે છે. આપશ્રી કહે છે

કે, “આત્મનિવેદન એક સંસ્કાર છે. જે રીતે જીવે ઉપચિત આદિ સંસ્કારો કરવાના હોય છે તે રીતે ભગવદ્દીય જીવે આત્મનિવેદન સંસ્કાર કરવો જરૂરી છે. એ સંસ્કાર કર્યા પછી જ, જીવને પ્રભુસેવાનો અધિકાર મળે છે. નિવેદન કર્યાથી જીવને સમન્વય જાય છે કે હું હવે પ્રભુનો સેવક બન્યો છું. તેથી પ્રભુની સેવા એ જ મારું પ્રધાન કર્તવ્ય છે. સેવા એ આત્મનિવેદીનો પ્રધાન ધર્મ છે. પોતાના એ ધર્મનું તેને સતત અનુસંધાન થતું રહે તે માટે તેણે કોઈ ભગવદ્દીયની સાથે તેનું સ્મરણ કરવા રહેવાની જરૂર છે.

વાસ્તવમાં, સેવા જ જીવનું પ્રધાન કર્તવ્ય છે. પરંતુ ક્યારેક શરીર અશક્ત બને અથવા અન્ય કોઈ સંજોગોમાં જીવ સેવા ન કરી શકે ત્યારે પણ પોતાના મનથી તે નિવેદનનું સ્મરણ તો જરૂર કરી શકે. અને તેણે તે કરવું જ જોઈએ. એનો અર્થ એ થયો કે નિવેદન કર્યા પછી, જીવે - (૧) પ્રભુસેવા અને (૨) પોતે કરેલ નિવેદનનું નિત્ય સ્મરણ કરતા રહેવાનું છે. અને સેવા ન થઈ શકે એવી પરિસ્થિતિમાં તેણે નિવેદનનું સ્મરણ તો કરવું જ. જો તેમ નહીં કરવામાં આવે તો જીવમાં આસુરભાવ પ્રવેશવાની શક્યતા છે.

શ્લોકમાં સર્વેશ્વર અને સર્વાત્મા શબ્દો છે. પ્રભુ સર્વનો ઈશ્વર છે અને તે સર્વનો આત્મા પણ છે જ. તેથી તે સૌનું કલ્યાણ કરશે. જીવે સર્વસ્વનું સમર્પણ કરીને તેના બદલામાં તેણે પ્રભુને પોતાનો બનાવી લીધો છે. આવો સોદ્ધો કરવો સારો. કારણ કે જીવ પ્રભુને પોતાનો બનાવી લે તો પ્રભુ તેને પોતાનો બનાવી લેશે તેમાં લેશ માત્ર શંકા નથી. તે નિવેદી જીવનું સ્વામિત્વ સંભાળી લેશે. સ્વામી બનીને તે સેવકનું હિત કરશે તેથી પ્રભુના સેવક બનેલ જીવે ચિંતા કદી ન કરવી.

ચિંતા ન કરવી - અરે ! સ્વહિત માટે જીવે પ્રભુને પ્રાર્થના પણ ન કરવી. પ્રભુ સર્વનો આત્મા છે. તે સર્વના મનની વાત જાણે છે. તેથી તે જીવની બધી ઈચ્છાઓનો જાણકાર છે. વળી તે હંમેશા જીવનું હિત જ વિચારે છે. તેથી જો તેને લાગે કે જીવની ઈચ્છા પૂરી કરવામાં તે જીવનું કલ્યાણ સમાયેલું છે તો તે, જીવની પ્રાર્થના પ્રમાણે કરશે. પરંતુ જો તેમ કરવામાં જીવનું અકલ્યાણ થાય તેવું હશે તો તેની પ્રાર્થના નકારી કાઢશે. ટૂંકમાં જીવ પ્રાર્થના કરે તો પણ જેમાં જીવનું અહિત

હશે તેવું પ્રભુ કદી નહીં કરે. નિજેચ્છાનો આવો અર્થ છે.

જીવ પોતાના લૌકિક સ્વામીને પ્રાર્થના કરે. પરંતુ તેનો તે લૌકિક સ્વામી, પોતાના સેવકનું કલ્યાણ શામાં છે તે જાણતો ન હોવાથી, તે કદાચ જીવની પ્રાર્થના સ્વીકારશે. પરંતુ એવું બને કે તેનાથી જીવનું હિત થવાને બદલે અહિત થઈ જાય. પરંતુ પુષ્ટિસ્થ જીવોનો સ્વામી લૌકિક નથી. તે સર્વજ્ઞ છે અને સમર્થ છે. વળી તે સર્વનો આત્મા હોઈ, જીવની પ્રાર્થના, તેના કહ્યા સિવાય, તે જાણી લે છે. તે સર્વાત્મા હોવાથી, વગર કહ્યે, તે જીવના હૃદયની વાત જાણી લે છે. તેમ છતાં -

તે જીવની ઈચ્છા પ્રમાણે કરતો નથી; તે ભક્તની ઈચ્છાની ઉપેક્ષા કરે છે. તેને ખબર છે કે જીવની ઈચ્છાની પૂર્તિ થતાં તે દ્વારા તેનું અહિત થશે. એવું જાણીને તે ભક્તની પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર કરતો નથી. જ્યારે આવું થાય ત્યારે આપણે આપણી ઈચ્છાને પુનઃ આગળ ન ધરતાં, તેને બદલે પ્રભુની હિતકારક ઈચ્છાને આધિન થવું. અને પ્રભુથી વિમુખ ન થવું. જીવે સમજી લેવું કે મારા પ્રેય (ઈચ્છા)માં મારું શ્રેય નથી. મારી ઈચ્છા પૂરી કરવા સમર્થ એવો મારો સ્વામી તે પૂરી કરતો નથી કારણ કે તેમ કરવું એ મારું ઈષ્ટ નથી એવું મારો સર્વજ્ઞ સ્વામી જાણે છે.

પ્રભુ સર્વજ્ઞ, સર્વ સમર્થ અને સર્વેશ્વર તથા સર્વાત્મા છે. એવું સમજીને શ્રીમદ્વાચાર્યચરણે, “વિવેકધૈયાશ્રય” ગ્રંથમાં આજ્ઞા કરી છે, “પ્રાર્થિતે વા તતઃ કિં સ્યાત્ સ્વામ્યભિપ્રાય સંશયાત.”- અર્થાત્ પ્રાર્થના કરવાથી શું વળે ? પ્રાર્થના કરવી એટલે સ્વામીના નિર્ણયમાં સંશય કરવો તે. પરંતુ સ્વામી તો નિર્ણય (ઈચ્છા) જીવ માત્રના કલ્યાણ માટેનો જ હોય છે. જો તેમાં સંશય થાય, તો સંશયાત્માનો વિનાશ થાય.

આથી સિદ્ધ થયું કે લૌકિક કે અલૌકિકની પ્રાપ્તિ માટે જીવે પ્રભુને પ્રાર્થના ન કરવી. વિના પ્રાર્થના કરે તે જાણે છે કે તમારે શું જોઈએ છે. અને તમારે જે જોઈએ છે તે આપવા તે સમર્થ છે. પરંતુ પોતાની સર્વજ્ઞતાથી તે જોઈ શકે છે કે તમારી એ ઈચ્છા પૂરી કરતો નથી. જો તે પ્રમાણે થાય તો માતા બાળકને મારે તો બાળક જે રીતે માતાને વળગી રહે છે તે રીતે, તમારી ઈચ્છાની પૂર્તિ ન થાય ત્યારે તમે તેને

જ વળગી રહો, અને પ્રભુ સેવા તથા નિવેદનનું સ્મરણ કરતા રહો. એ જ તમારું પ્રધાન કર્તવ્ય છે.

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે નિવેદી જીવે, લૌકિક, અલૌકિક અને સેવા સંબંધી ચિંતા ન કરવી, એ બાબત પહેલા બે શ્લોકો દ્વારા સાબિત કરવામાં આવી. પરંતુ સમર્પિત દેહાદિનો વિનિયોગ લૌકિક-સ્ત્રી પુત્રાદિકમાં થઈ જાય તો સ્વધર્મની હાનિ થાય એવું વિચારીને જો જીવ ચિંતા કરે તો શું કરવું ? ત્યાં શ્રીમહાપ્રભુજી આજ્ઞા કરે છે :

સર્વેષાં પ્રભુ સંબંધો ન પ્રત્યેકમિતિ સ્થિતિઃ ।

અતોડન્ય વિનિયોગેડપિ ચિંતા કા સ્વસ્થ સોડપિચેત્ ॥

અર્થાત્ : પ્રભુનો સંબંધ સર્વને એક સાથે જ થયો છે; અલગ અલગ નહીં. સ્ત્રી-પુત્ર, સ્નેહીજનો, આદિનો પ્રભુ સાથે અલગ અલગ સંબંધ થયો નથી. નિવેદનની એ સ્પષ્ટ મર્યાદા છે. તેથી દેહાદિનો, અન્ય નિવેદિત વસ્તુઓ જેવી કે પોતે નિવેદી છે. તો તે બધાં પણ નિવેદી થઈ ગયાં છે. પ્રભુએ તે સઘળાંનો સ્વીકાર, તેં નિવેદન કર્યું તે સમયે જ, તારા સ્વીકારની સાથોસાથ કર્યો છે. એવું સમજી ચિંતા ન કરીશ.

સમજવાનું એ છે કે જીવે આત્મનિવેદન કર્યું. તેણે પોતાનું સર્વસ્વ, દારા, આગાર, પુત્ર, આમ, વિક્ત આદિ બધું પ્રભુને સમર્પિત કર્યું. તેથી હવે એ બધાનો વિનિયોગ પ્રભુ સેવામાં કરવાનો છે. પરંતુ તે બધી વસ્તુઓનો વિનિયોગ પ્રભુ સેવામાં કરવાને બદલે, તેમનો વિનિયોગ પરસ્પરમાં થાય છે. શરીર પ્રભુને સમર્પ્યું છે: પરંતુ એ શરીરની બધી ઈન્દ્રિયો દ્વારા ભગવદ્ સેવા થતી નથી. પોતાના દેહનો ઉપયોગ તે સ્ત્રી-પુત્રાદિકમાં કરે છે. વિક્તનો ઉપયોગ પ્રભુ સેવાને બદલે સ્ત્રી-પુત્રાદિકને સુખ આનંદ આપવા માટે થાય છે. તો હવે શું કરવું ? જીવને માટે આ અને આવા બીજા ઘણા ચિંતાના વિષય ઉદ્ભવે છે. આ છે તો સાત્વિક ચિંતા. અને આવી ચિંતા કેવળ ભગવદ્વિયોના મનમાં જ ઉદ્ભવે. કારણ કે આત્મનિવેદનનો સાચો અર્થ તે લોકો જ સમજતા હોય છે. તેથી તેમને આવી ચિંતા થાય તે સ્વાભાવિક છે. તો શું તેણે આવી ચિંતા કરવી ? આચાર્યશ્રીની આજ્ઞા છે કે ન કરવી - ચિંતા કાપિ ના કાર્યા.

હે જીવ ! તેં તો આત્મસમર્પણ કર્યું. તારા સ્વામીએ તેનો સ્વીકાર કર્યો. તેણે તારા સર્વસ્વનો અંગીકાર કર્યો. હવે એ બધું તેનું છે; અને તેનું છે તે બધું તે સંભાળશે. તો પછી 'ચિત્ત તુ શીઘ્રને ચિંતા કરે, કૃષ્ણને કરવું હોય તે કરે.' તારી સેવામાં પ્રતિબંધ આવે તો તે પ્રતિબંધ આપનાર તે છે. તે સમર્પિત કરેલી વસ્તુઓનો પરસ્પરમાં વિનિયોગ થાય તો તે તેની જ ઈચ્છાથી થાય છે. બધુ તેની ઈચ્છા પ્રમાણે થાય છે. તું મારા સેવકભાવનો નિર્વાહ કર અને ચિંતા છોડી દે.

તારે તો તેં કરેલ નિવેદનનું સ્મરણ ભગવદ્દીયો સાથે કરવાનું છે. બાકીનું બધું તેં સંભાળી લેશે. તેનું છે અને તે સંભાળશે. તે સંભાળનાર તું છે કોણ ? તું તો તેનો દાસ છે; તે સ્વામી છે અને તે સર્વ સમર્થ છે. તેથી આવી સાત્ત્વિક ચિંતા કરવાનું પણ તું છોડી દે; ચિંતા કાપિ ન કાર્યા.

યાદ રાખ કે તેં સમર્પેલા બધા જ પદાર્થો પ્રભુને સરખી રીતે સમર્પિત થયેલા છે. તેમાં ન્યૂનાધિકતા નથી. તારો દેહ પ્રભુને આખોને આખો સમર્પિત થયો હોય અને દારા કે વિક્ત અંશતઃ સમર્પિત થયું હોય એવું હરગીઝ નથી. બધુ જ એક સાથે પૂરેપૂરું સમર્પિત થયું છે. તેથી પ્રભુનું એ વિક્ત, તેં સમર્પેલ તારો એ દેહ કે જે હવે પ્રભુનો થઈ ગયો છે. તેના ઉપયોગમાં આવે તો તેમ પ્રભુની ઈચ્છાથી થાય છે એવું સમજી ચિંતા ન કરીશ. એ જ રીતે તારા દેહનો ઉપયોગ સ્ત્રી-પુત્રાદિ માટે થાય તો તે પણ પ્રભુની ઈચ્છાથી થાય છે એવું સમજીને ચિંતા કાપિ ન કાર્યા.

તારો ધર્મ તો માત્ર પ્રભુની સેવા કરવાનો છે. તું સેવા કર. બધી ચિંતા છોડીને તું તારું મન તેનામાં પરોવી દે. તેં સમર્પેલા બધા પદાર્થોનો પરસ્પરમાં વિનિયોગ થાય તો પણ તે તારા સેવાના કાર્યમાં બાધા રૂપ ન થવો જોઈએ. કારણ કે - (૧) જો તેં એ બધુ ભાવપૂર્વક પ્રભુને સમર્પિત કર્યું છે અને (૨) એ સમર્પણનું સ્મરણ તું દરરોજ ભગવદ્દીયોની સાથે કરતો હોય તો તારા મનનો અને તારી ચિત્તવૃત્તિઓનો નિરોધ કરવાનું કાર્ય તારો સ્વામી કરશે. તારા મનનો નિરોધ કરવાનું કાર્ય ગમે તેટલું કષ્ટ સાધ્ય હશે તો પણ તે કરશે. એવું વિચારી તું ચિંતા ન કરીશ.... ચિંતા કા સ્વસ્થ સોપિ ચેત્ ।

યાદ રાખ, આત્મનિવેદન કરીને તું જોટલે અંશે ભગવાનનો બન્યો છે. તેટલે

જ અંશે તારી ગણાતી એ બધી વસ્તુઓ પણ ભગવાનની બની ગઈ છે. તેમ કરવામાં, જીવે આત્મનિવેદન કર્યું તેથી તે મુખ્ય છે એવું સમજીને તેને પ્રભુનો સંબંધ વધારે થયો અને તેણે સમર્પિત કરેલા દેહાદિક પદાર્થોને ગૌણ ગણીને, તે બધાંને પ્રભુનો સંબંધ ઓછો થયો એવું માનવાનું નથી. પ્રભુ સાથેના એ સઘળી વસ્તુઓના સંબંધમાં ન્યુનાધિકતા નથી જ નથી. જો તે બધી વસ્તુઓને પ્રભુ સાથે ન્યૂનાધિક સંબંધ હોત તો એટલે કે બધાનો ન્યૂનાધિક અંગીકાર કરવામાં આવ્યો હોત તો, તે બધી વસ્તુઓના પરસ્પર વિનિયોગથી દોષ થાત. પરંતુ તેવું નથી. પ્રભુએ તો તે બધાનો સંપૂર્ણપણે અંગીકાર કર્યો છે. તેથી સેવાના અનવસરના સમયે અનિષિદ્ધ પ્રકારથી સ્ત્રી-પુત્રાદિકમાં પોતાના દેહાદિકનો વિનિયોગ થઈ જાય તો, સેવા કરવા રૂપી તારા ધર્મમાં કશી હાની નહીં થાય. કારણ કે બધું પ્રભુને સમર્પેલું હોવાથી તે બધાને ભગવદ્દીયપણુ સિદ્ધ થયેલું છે. તેથી તેમના પરસ્પરના વિનિયોગથી - ચિંતા કાપિ ન કાર્યા.

હે જીવ ! કદાચ તું એવું વિચારે કે શું ચેતન (દેહ, ઈન્દ્રિય આદિ) અને અચેતન (વિત્ત, આગાર) એ બન્નેનું એક બીજા કરતાં વધુ ઓછું મહત્ત્વ નથી ? વળી સમર્પણમાં દેહાદિ અહમ્ દર્શાવતી વસ્તુઓ મુખ્ય છે અને દારાગારાદિ, મમતા દર્શાવતી વસ્તુઓ ગૌણ છે તેથી દેહાદિનું મહત્ત્વ દારા આગાર આદિ કરતા વધુ હોય, એવું તારે કદી ન માનવું. તારે તો એવું માનવું કે જે રીતે પ્રભુએ મારો સ્વીકાર કર્યો છે તે જ રીતે મારી ગણાતી મમતાસ્પદ વસ્તુઓનો પણ પ્રભુએ સ્વીકાર કર્યો જ છે તેથી તે બધાનો પરસ્પરમાં વિનિયોગ થઈ જાય તો તેમાં કશી દોષ બુદ્ધિ ન રાખવી. અને ચિંતા કાપિ ન કાર્યા.

જીવ કહેશે કે ભલે, પરસ્પર વિનિયોગની ચિંતા છોડી. પરંતુ તેમ કરતાં બીજી એક ચિંતા ઊભી થઈ, તેનું શું ? અને તે એ રીતે કે નિવેદી જીવો પ્રભુની સેવામાં નિરંતર લાગ્યા રહે છે. જ્યારે હું તો થોડા સમય માટે જ સેવામાં રહું છું અને તે પણ તેમની માફક ચિત્ત લગાવીને મારાથી સેવા થતી નથી. તો પછી પ્રભુની કૃપા તેના ઉપર વધુ અને મારા ઉપર ઓછી તો નહીં થતી હોય ? આવા પ્રકારની ચિંતા તેને શું ન થાય ?

તો કહે છે, ના, ન થાય; ન થવી જોઈએ. તેથી ઊલટુ વધુ સેવા કરનાર ઉપર પ્રભુનો વિશેષ અનુગ્રહ થતો નિરખીને ખુશ થવું અને પોતે વિશેષ ચિત્ત ચોટાડીને સેવામાં પ્રવૃત્ત થવું. આ બાબતમાં શ્રીમદ્ભાગવતમાં એવું કહ્યું છે કે - ચસ્મિત તપઃ સુમનસો બહુધા નચન્તિ - એટલે કે પ્રભુને તુલસી વધુ પ્રિય છે. તેથી પ્રભુને તુલસીપત્ર ધરાવવામાં આવે તો, તુલસીની ગંધ લઈ પ્રભુ બહુ પ્રસન્ન થાય છે. પરંતુ જો તેને પુષ્પ ધરાવવામાં આવે તો તેની ગંધ લઈને પણ તે ઓછો પ્રસન્ન થતો નથી. તુલસીપત્ર તેની સમક્ષ હોવા છતાં પણ, પેલા પુષ્પની ગંધ લઈને તે એટલો જ પ્રસન્ન થાય છે.

એ રીતે પ્રભુ જો કોઈ પાસેથી વિશેષ સેવા પામે તો તેવી સેવા કરનાર ઉપર તેની વિશેષ કૃપા હોય છે એ ચોક્કસ. પરંતુ તેનો અર્થ એ નથી કે તમે જેવી કરો છો તેવી - તમે ભાવપૂર્વક કરેલી-સેવા પામીને તે તમારા ઉપર ઓછી કૃપા કરશે. ભાઈ મારા ! કૃપા એ તો પ્રભુનો અલૌકિક ગુણ ધર્મ છે. તમે તેની ભાવપૂર્વક કરેલી થોડીક પણ સેવાનો અંગીકાર કરીને તમારા ઉપર જરૂર કૃપા કરશે. તમે કરેલ નિવેદન, પ્રભુની ન્યૂનાધિક કૃપા સિદ્ધ કરાવી આપે છે એવું કદાપી ન માનશો. કારણ કે તમને અને સર્વને નિવેદન કરાવનાર તો શ્રીવલ્લભ જ છે. અને શ્રીવલ્લભે નિજ સેવકો પાસે પ્રભુને કરાવેલ નિવેદન, પ્રભુને એક સરખું સ્વીકાર્ય છે. તેનો અંગીકાર કરીને પ્રભુ નિવેદી જીવો ઉપર કૃપા કરે છે. યાદ રાખો નિવેદન એ અધિકાર સંપાદક વિધિ છે. તે કરતાં તમને પ્રભુના દાસ બની, પ્રભુની સેવા કરવાનો અધિકાર સંપાદિત થાય છે. તે પ્રભુની વધુ કે ઓછી કૃપા મેળવી આપનાર નથી. વધુ ઓછી કૃપાનું કારણ પ્રભુનું વરણ છે. પ્રભુ જેનું વરણ કરે, તેને તે પોતે પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી જો કોઈ ઉપર વધુ-ઓછી કૃપા પ્રાપ્ત થતી દેખાય તો તે પ્રભુના વરણને કારણે છે: એવું થાય ત્યારે એમ ન માનવું કે હું પ્રભુના અનુગ્રહને યોગ્ય નથી અથવા ઓછો યોગ્ય છું. ભાઈ! પ્રભુના અનુગ્રહનું સ્વરૂપ તો કંઈક જુદું જ છે. પ્રભુ પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે જીવનું વરણ કરે છે. જીવે કરેલ સમર્પણ, જીવે કરેલ સેવા, જીવે પ્રભુ પ્રાપ્તિ માટે અપનાવેલ સાધનો - આ બધાને આધારે પ્રભુ જીવનું વરણ કરતો નથી; આ બધાને આધારે પ્રભુ જીવો ઉપર ઓછો-વધતો અનુગ્રહ કરતો નથી. તેથી ચિંતા

કાપિ ન કાર્યા.

જીવને કદાચ એવી ચિંતા થાય કે મેં કરેલ નિવેદન તો, નિવેદનનો અર્થ સમજ્યા વગર કર્યું છે. તેથી પ્રભુએ તેનો અંગીકાર કર્યો હશે કે નહીં ? એવું વિચારીને તે ચિંતા કરે તો એવી ચિંતાના સમાધાન અર્થે આચાર્યશ્રી આજ્ઞા કરે છે-

અજ્ઞાનાદથવા જ્ઞાનાત્ કૃતમાત્મ નિવેદનમ્ ।

ચૈઃ કૃષ્ણસાત્કૃત પ્રાણૈસ્તેષાં કા પરિદેવના ॥

અર્થાત્ : અજ્ઞાનથી અથવા જ્ઞાનથી પણ જેને આત્મનિવેદન કર્યું છે તેણે પણ ચિંતા ન કરવી. તો જેમણે પોતાનો પ્રાણ કૃષ્ણને આધિન કરી દીધા છે તેવા નિવેદીઓને ચિંતા હોય જ કેવી રીતે ?

હે જીવ ! બ્રહ્મસંબંધ કરાવતી વખતે, આત્મનિવેદનનો ભાવ સમજીને કે સમજ્યા વગર, તે આત્મનિવેદન કરી દીધું છે. તે સમયે તે તારો પ્રાણ પણ કૃષ્ણને સમર્પિત કર્યો છે. હવે તો તું કૃષ્ણસાત્ કૃત્ પ્રાણ એટલે કે જેણે પોતાનો પ્રાણ કૃષ્ણને આધિન કર્યા છે એવો તેનો સેવક બની ગયો છે. અરે ! આ જગતમાં પણ જેનો માલિક સમર્થ હોય તેનો સેવક ચિંતા કરતો નથી તો પછી તારો સ્વામી તો અલૌકિક છે; તે તો સર્વ સમર્થ શ્રીકૃષ્ણ પોતે જ છે. તું તેને અધિન થયો છે. તો, હવે તારે શી ચિંતા ? ચિંતા કરવી હશે તો તે કરી લેશે. પછી તારે કા પરિદેવના ?

પુષ્ટિભક્તિનો ઉત્તમાધિકારી તે છે, જે પુષ્ટિમાર્ગ પ્રવર્તક એવા પોતાના ગુરુદેવના સ્વરૂપને ઓળખે છે. અને જાણે છે કે તેના ગુરુ વિક્રમ છે એટલે કે તેઓ પોતાના સેવકને પુષ્ટિક્ષ્ણ પ્રાપ્ત કરાવી આપવા સમર્થ છે. ગુરુદેવના ફલરૂપપણાને જે જાણતો નથી, તે વૈષ્ણવ હીનાધિકારી કે મધ્યમાધિકારી કહેવાય. ઉત્તમાધિકારી વૈષ્ણવને શાસ્ત્રના શાસન નીચે ચાલવાનું હોતું નથી. નિસ્તૈર્ગુણ્યે પતિ વિચરતાં કો વિધિ કો નિષેધ ? પરંતુ હીન અને મધ્યમાધિકારી વૈષ્ણવોએ શાસ્ત્રને અનુસરવું એ તેમના માટે શ્રેયસ્કર છે. એવા હીન અને મધ્ય અધિકારી વૈષ્ણવોએ પણ જ્યારે તેમના દેહનો અન્યમાં વિનિયોગ થતો દેખાય ત્યારે એવું વિચારવું કે ભગવદ્ ઈચ્છા એવી છે; તેથી મારો અન્યથા વિનિયોગ થયો. પરંતુ તેમ થવામાં પ્રભુ મારો અપરાધ નહીં ગણે. કારણ કે બધું ભગવદ્ ઈચ્છાથી થયું છે. એવું વિચારીને તે

ચિંતા નહીં કરે. જો હીન અને મધ્યમ અધિકારી પણ અન્ય વિનિયોગ આદિમાં ચિંતા ન કરે તો જેણે પોતાના પ્રાણને કૃષ્ણસાત કર્યા છે એવા ઉત્તમ અધિકારીને ચિંતા થવી ન જોઈએ. એટલા માટે શ્રીમહાપ્રભુજી આજ્ઞા કરે છે કે જેણે સમજીને કે સમજ્યા વગર પણ નિવેદન કર્યું અને તે સમયે પોતાના આત્મા સહિત બધુ ભગવાનને સમર્પિ દીધું છે તેવા જીવને ચિંતા રૂપી પરિદેવના ક્યાંથી હોય ? ન જ હોય. સમજ્યા વગર નિવેદન કરનારને પણ ન હોય તો જેણે સમજૂપૂર્વક નિવેદન કરીને, જે કૃષ્ણસાત્ કૃત્ પ્રાણ બની ગયો છે એવા નિવેદીને તો પરિદેવના હોય જ ક્યાંથી ?

હવે એકબીજા પ્રકારની ચિંતા વિષે કહેવામાં આવ્યું છે. નવધા ભક્તિમાં સખ્ય અને આત્મનિવેદન એ બે પ્રકારની ભક્તિ, પ્રભુ તેનો સ્વીકાર પ્રત્યક્ષ રૂપે કરે ત્યારે જ સિદ્ધ થાય એવું કહેવામાં આવે છે. પહેલા સાત પ્રકારની ભક્તિ જીવના કાર્યક્ષેત્રમાં આવી શકે. જીવ શ્રવણ કીર્તન, સ્મરણ, વંદન આદિ ભક્તિ કરી શકે. પ્રભુ તેનો સ્વીકાર કરશે કે નહીં કરે તેનો વિચાર ન કરતાં તે પ્રભુના ગુણગાન સાંભળે, પ્રભુના ગુણોનું કીર્તન કરે, પ્રભુના પુનિત નામનું સ્મરણ કરે તેને પણ ભક્તિ કહેવાય. પરંતુ સખ્ય ભક્તિ ત્યારે જ થાય જ્યારે ભગવાન જીવનો પોતાના સખા કે સખી તરીકે સ્વીકાર કરે ત્યારે. તમે તમારી મેળે ભગવાનના મિત્ર બની ન શકો. ભગવાને તમારી સખ્ય ભક્તિનો સ્વીકાર પ્રકટપણે કરવો પડે. તેવું જ આત્મનિવેદન સમજવું. તમે આત્મનિવેદન કરો, તમારા સર્વસ્વનું સમર્પણ પ્રભુને કરો, પરંતુ પ્રભુ જ્યાં સુધી તે બધી વસ્તુઓનો પ્રકટપણે સ્વીકાર ન કરે ત્યાં સુધી તે નિવેદન ભક્તિ ન બને. તેથી જીવ પોતે નિવેદન તો કરે પરંતુ પોતે સમર્પણ બધી-અહમ્ અને મમ વિષયક તથા આત્મા-વસ્તુઓનો પ્રભુએ સ્વીકાર કર્યો હશે કે નહીં તેની ખાત્રી તેને ન થાય ત્યાં સુધી તેને ચિંતા થાય એ સ્વાભાવિક છે. એવી ચિંતા થાય ત્યારે પણ શું જીવે ચિંતા ન કરવી ? એવી ચિંતાની નિવૃત્તિ કરવા અંગે શ્રીમહાપ્રભુજી આજ્ઞા કરે છે -

તથા નિવેદને ચિંતા ત્યાજ્યા શ્રીપુરુષોત્તમે ।

વિનિયોગેપિ સાત્યાજ્યા સમર્થો હિ હરિઃ સ્વતઃ ॥

અર્થાત્ : શ્રીપુરુષોત્તમમાં નિવેદન થવા બાબતની ચિંતા પણ જીવે છોડવી ઘટે. વિનિયોગમાં પણ ચિંતા છોડવી. કારણ કે હરિ પોતે જ સર્વ સમર્થ છે.

પ્રભુને તારા નિવેદનનો સ્વીકાર કર્યો છે કે નહીં તે બાબતની ચિંતા પણ તારે ન કરવી. કારણ કે તારા સમર્થ ગુરુદેવ શ્રીવલ્લભે તારી પાસે નિવેદન કરાવ્યું છે. શ્રીવલ્લભે કરાવેલ બ્રહ્મસંબંધ અતૂટ અને અમીટ છે. તેથી તે કરેલ નિવેદન- સર્વસ્વનું સમર્પણ- પ્રભુએ જરૂર સ્વીકાર્યું છે. તારા ગુરુદેવે, તારો હાથ પકડીને, તારા સ્વામીના હાથમાં મૂક્યો છે. અને તારા એ સ્વામીએ, તારો હાથ ફરી કઢી નહીં છોડવાની પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક પકડ્યો છે. તારા ગુરુદેવ મધ્યસ્થી છે અને તારો સ્વામી એકવચની સર્વાત્મા, સર્વેશ્વર અને સર્વસમર્થ છે. તેથી ક્યારેય, કોઈપણ બાબતની ચિંતા ન કરીશ. સમર્થો હિ હરિ: । પ્રભુ સર્વ સમર્થ છે. તે પોતાના પ્રમેય બળથી તારા ઉપર અનુગ્રહ કરશે; તારા સાધન બળ ઉપર અનુગ્રહ નહીં કરે. યાદ રાખ તેણે તો પેલી પૂતના (ઓળખે છે ને ! પેલી અહો બકીયં સ્તન કાલકૂટ વાળી પૂતના) ઉપર પણ અનુગ્રહ કર્યો છે.

પૂતના બાલકૃષ્ણને મારવા આવી હતી. તેનો ઈરાદો મલિન હતો છતાં પ્રભુએ તેના ઉપર એવો અનુગ્રહ કર્યો છે કે જેવો તેમણે પોતાની માતા દેવકીજી કે યશોદાજી ઉપર પણ નથી કર્યો. શ્રીભાગવત એવું કથે છે. પૂતનાના મૃત શરીરના ટુકડા કરી તેને ચિતામાં નાખતાં, તેના દેહમાંથી દુર્ગંધ નહીં, પરંતુ સુગંધ પ્રસરી હતી. બતાવો બીજો કોઈ આવો દાખલો જેમાં આ પ્રમાણે થયું હોય. એને કહેવાય શ્રીપૂર્ણ પુરુષોત્તમ પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણનો ‘બાલધાતિની પૂતના’ ઉપર અનુગ્રહ.

જો પ્રભુ પૂતના ઉપર કે અન્નામિલ અથવા વૃત્રાસુર જેવા અસુર ઉપર પણ અનુગ્રહ કરે છે તો પછી તું તો તેને તારું સર્વસ્વ સમર્પિ બેઠો છે. તેથી મારા પ્રિય ભાઈ, ચિંતા કાપિ ન કાર્યા.

સાચી વાત એ છે કે હાલના નિવેદીયો (વૈષ્ણવો) પ્રભુના સ્વરૂપમાં ચૈતન્યનો અનુભવ કરતા નથી. તેથી પ્રભુકૃપા પામવા માટેના તેઓ હીન કે મધ્યમ અધિકારીઓ છે. હીન હોય કે મધ્ય પરંતુ તેઓ અધિકારીઓ તો છે જ. કારણ કે તેમને શ્રીવલ્લભ દ્વારા નિવેદન કર્યું છે. તેથી જો તેઓ પ્રભુના સ્વરૂપમાં ચૈતન્યનો

અનુભવ ન કરી શક્યા હોય તો પણ તેમના નિવેદનનો પ્રભુએ સ્વીકાર કર્યો હશે કે નહીં કર્યો હોય એવી કોઈ ચિંતા તેમણે ન કરવી જોઈએ.

તેનું સબળ કારણ એ છે કે આપણા પ્રભુ તો પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ છે. ઈન્દ્રયાગ ભંગના પ્રસંગે, તેમણે વ્રજવાસીઓનો અન્યાશ્રય છોડાવ્યો હતો; ગોપીજનો પાસે અન્યાસક્તિ છોડાવી હતી અને તેમને પોતાના પ્રત્યે અનુરક્ત બનાવી હતી; એ રીતે તેમણે ગોપીજનોના મનનો નિરોધ કરાવ્યો હતો. એવો એ પ્રભુ, આપણે જાણ્યે-અજાણ્યે કરેલ નિવેદનનો અંગીકાર જરૂર કરશે.

જો શ્રીકૃષ્ણે જીવનો અંગીકાર કર્યો છે અને જીવને પોતાનો કરી લીધો છે. તો પછી જીવે ભગવદ્ સેવા સિવાયનો બીજો બધો વ્યવસાય છોડવો જોઈએ. પરંતુ, નિજ પ્રકૃતિવશ પ્રભુસેવા સિવાયનાં બીજાં બધાં કાર્યોમાં તે પ્રવૃત્ત થાય છે. તેમ થતાં, જીવને એવું લાગે કે મેં કરેલું નિવેદન વ્યર્થ ગયું. એવું સમજીને તે ચિંતા કરે. ત્યારે શ્રીવલ્લભની આ આજ્ઞા યાદ કરવી - અન્ય વિનિયોગમાં પણ ચિંતા કાપિ ન કાર્યા.

શ્લોકમાં પ્રભુ માટે સમર્થ વિશેષણ આપ્યું છે. તેનો અર્થ એ કે તે બધુ કરવા શક્તિમાન છે. પ્રકૃતિવશ જીવ જો અન્ય કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થશે તો પણ તે સ્વસેવકના રક્ષણમાં દક્ષ અને સમર્થ હોઈ, નીજસેવકની રક્ષા જરૂર કરશે. તેથી ચિંતા કાપિ ન કાર્યા.

આ બાબતમાં મારો નમ્ર અભિપ્રાય એ છે કે જીવના નિવેદનનો પ્રભુએ અંગીકાર કર્યો છે કે નહીં, તે વિષેની ચિંતા જીવે કદી ન કરવી. કારણ કે જીવ પાસે નિવેદન કરાવનાર શ્રીવલ્લભ છે. શ્રીવલ્લભને, સ્વયં પુષ્ટિપ્રભુએ, ગદ્યમંત્ર આપ્યો છે. અને સ્વયં પ્રભુએ જ શ્રીવલ્લભને આજ્ઞા કરી છે કે આ મંત્ર દ્વારા નિવેદન કરનાર જીવના પંચવિધ દોષોની નિવૃત્તિ થતાં તે નિર્દોષ થશે. તે ઉપરાંત આપણી સાંપ્રદાયિક માન્યતા પ્રમાણે પ્રભુએ શ્રીવલ્લભને વચન આપ્યું છે કે શ્રીવલ્લભ જે જીવનો હાથ પકડીને પ્રભુના હાથમાં મૂકશે તે જીવનો હાથ પ્રભુ ક્યારેય નહીં છોડે.

અને અમારા (વૈષ્ણવોના) પ્રભુ તો સત્ય સંકલ્પ છે. યથા - સત્ય સંકલ્પ તો વિષ્ણુ નાન્યથાતુ કરિષ્યતિ । તેથી તે જીવના નિવેદનનો અંગીકાર અવશ્ય

કરશે. તે તેનો હાથ નહીં છોડે. જીવને શ્રીવલ્લભની મધ્યસ્થીમાં અને શ્રીઠાકોરજીના વચનમાં આટલો વિશ્વાસ હોવો જ જોઈએ. જો એમ છે તો જીવે એવી ચિંતા કદી ન કરવી કે પ્રભુએ મારો અંગીકાર કર્યો હશે કે નહીં. એવી ચિંતા કરવી તેનું નામ શ્રીવલ્લભ દ્વારા કરાવેલ નિવેદન અને શ્રીકૃષ્ણે આપેલ વચનમાં અવિશ્વાસ.

ગો.શ્રીપુરુષોત્તમજી મહારાજ આજ્ઞા કરે છે કે સખ્ય અને આત્મસમર્પણ એ બે પ્રકારની ભક્તિનો સ્વીકાર પ્રભુ પોતે પ્રકટ થઈને કરે છે. અને તે ત્યારે જ્યારે જીવ પ્રભુના સ્વરૂપમાં ચૈતન્યનો અનુભવ કરે ત્યારે. આપશ્રી આજ્ઞા કરે છે કે એ બન્ને પ્રકારની ભક્તિ-સખ્યમ્ અને આત્મનિવેદનમ્ - ભગવદ્ કૃત છે, તે જીવ કૃત નથી. તેથી જો જીવે નિવેદન કર્યું તે સમયે પ્રભુ પ્રત્યક્ષ પ્રકટ થયાનો અને તેના નિવેદનનો અંગીકાર કર્યાનો અનુભવ તેને ન થયો હોય તો, પ્રભુએ ખરેખર તેના નિવેદનનો સ્વીકાર કર્યો છે કે નહીં તેની ચિંતા જીવને જરૂર થાય.

જીવને એવી ચિંતા થાય તો ખરી પરંતુ ઉપર દર્શાવેલ બાબતોને ધ્યાનમાં લઈને તેણે એવી ચિંતા તરત જ ત્યજી દેવી. શ્રીવલ્લભે કરાવેલ બ્રહ્મસંબંધ અને પરબ્રહ્મ કૃષ્ણે આપેલ વચનમાં સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખીને તેણે દૃઢતાથી એવું માનવું કે પ્રભુએ તેના નિવેદનનો સ્વીકાર અવશ્ય કર્યો છે. જીવે વિશ્વાસ રાખવો કે પ્રભુને પ્રિય એવા શ્રીવલ્લભે તેમાં મધ્યસ્થી કરી છે. તેથી એ વલ્લભના સ્વામી કૃષ્ણને, શ્રીવલ્લભે કરાવેલ બ્રહ્મસંબંધ સ્વીકાર્ય હોય જ. આવું વિચારી, જીવે ચિંતા કાપી ન કાર્યા !

જીવના અંગીકારનું પ્રથમ લક્ષણ તેનો દીન ભાવ એટલે કે સ્વામી-સેવકનો ભાવ છે. હવે પછીના શ્લોકમાં તેનું બીજું લક્ષણ બતાવવામાં આવે છે -

લોકે સ્વાસ્થ્યં તથા વેદે હરિસ્તુ ન કરિષ્યતિ ।

પુષ્ટિમાર્ગ સ્થિતો યસ્માત્સાક્ષિણો ભગવતાખિલાઃ ॥

અર્થાત્ : પ્રભુ લૌકિકમાં તેમજ વૈદિક માર્ગમાં જીવને સ્વાસ્થ્ય થવા નહીં દે; કારણ કે ભક્તનાં દુઃખ હરનાર હરિ, નિજ ભક્તોને અનુગ્રહ માર્ગમાં ચલાવનાર છે. (આ વાત સમજીને) તમે એ વિષયમાં સાક્ષીરૂપ થાઓ.

હે જીવ ! સાંભળ. તેં આત્મનિવેદન કર્યું અને પ્રભુએ તેનો અંગીકાર કર્યો. તુ પ્રભુનો બન્યો એટલે તારે એમ માની લેવાનું નથી કે આ લોકમાં અથવા વેદોક્ત બાબતોમાં હવે તને સંપૂર્ણ સ્વાસ્થ્ય મળી ગયું. તેથી ઊલટું તારો સ્વામી તને લોક અને વેદમાં વર્ણિત સૂત્રો કદાચ નહીં જ આપે. એ બાબતમાં કદાચ એ તને દુઃખ જ આપશે. પરંતુ તેણે આપેલ દુઃખોને તારે પ્રેમથી આનંદપૂર્વક સહન કરવાનાં છે. તારે તો માત્ર સાક્ષી બનીને એટલે કે તટસ્થ ભાવે તે જોયા કરવાનાં છે - જે રીતે આપણે અન્યને થતાં દુઃખો તટસ્થ ભાવે જોઈએ છીએ તે રીતે જોવાનાં છે. દુઃખો દેહાદિને થાય. પરંતુ હવે દેહ અને ઈન્દ્રિયો તારાં રહ્યાં છે જ ક્યાં ? તારો ગણાતો એ દેહ હવે તારો નથી રહ્યો. તેથી એ દેહને થતાં દુઃખો અન્યને થાય છે એવું સમજીને તેમને તટસ્થ ભાવે, નિર્લિપ્ત બનીને સહન કરવાં.

તારા સ્વામી તને લૌકિક સુખો નહીં આપે. લૌકિક સુખો મળતાં, કદાચ તારું મન તેમાં લુબ્ધ બની જાય, એટલો માટે. તેમ થાય તો તું તારા સ્વામીની સેવામાંથી ચલિત બની જાય. અને તારો ધર્મ - તસ્ય દેવસ્ય સેવા - ભૂલી જાય. તેથી તારું હિત વિચારીને જ પ્રભુ તને લૌકિક સુખો નહીં આપે. એટલા માટે જો તને દુઃખો મળે તો પણ તેની ચિંતા ન કરીશ. અને તટસ્થ ભાવે, સાક્ષીરૂપ બનીને, તે સહન કર. સાક્ષિણ: ભવ.

ગો.શ્રીપુરુષોત્તમજી મહારાજ કહે છે કે કોઈક વખત જીવ વ્યાપાર-ધંધામાં કે વર્ણાશ્રમ ધર્મના પાલનમાં બંધાઈ જાય અને ભગવાનને ભૂલી જાય તો તેને વિદ્યન થાય એવી શંકાના સમાધાન માટે જીવે વૃત્રાસુરના આ શબ્દો યાદ કરવા જેવા છે. શ્રીમદ્ ભાગવતના છઠ્ઠા સ્કંધમાં વૃત્રાસુર કહે છે કે, “અમારા પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ જીવના ત્રિવર્ગ પુરુષાર્થો - ધર્મ, અર્થ, કાર્મ - સિદ્ધ ન થતાં જીવ તેમને સિદ્ધ કરવા માટે ભગીરથ પ્રયાસ કરે છે. આથી થાકી હારીને તે જીવ પ્રભુને આશરે જાય છે. પોતે કરેલા પ્રબળ પુરુષાર્થમાં તેને સદંતર નિષ્ફળતા મળતાં અંતે તો એકમાત્ર પ્રભુનો દૃઢ આશ્રય શોધે છે. પરિણામે, તેના ઉપર ભગવદ્ કૃપા થતાં, તે દૃઢાશ્રય પામે છે. આવું છે ભગવદ્ અંગીકારનું સ્વરૂપ.

આટલા માટે આ શ્લોકમાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ આજ્ઞા કરી છે, “સાક્ષિણો

ભવતા ખિલા’ એટલે કે લૌકિક વૈદિકમાં તમે બાધા સાક્ષીરૂપ થાઓ. એટલે કે જે થાય છે તે બધુ સાક્ષીવત્ જોતા રહો. તમે તમારું લૌકિક વૈદિક જરૂર કરો. પરંતુ તે બધુ અનાસક્ત ભાવે કરો. અને સાક્ષીવત્ બની રહો.

સાક્ષીવત્ રહેવાનો ભાવ ‘ત્રિદુઃખ સહનમ્ ધૈર્યમ્’ માં આવી જાય છે. સાક્ષીવત્ રહેવું એટલે ત્રણે પ્રકારના દુઃખ જાણે બીજાને થતાં હોય તેમ સમજી, તમારે ધીરજ રાખીને, તટસ્થ ભાવે તે સહન કરવાં. જો આત્મનિવેદન કરવામાં, સાક્ષીભૂત બની રહેવાનો ભાવ ન હોય તો તમે નિવેદન કર્યું તે વ્યર્થ ગયું એવું સમજવું પડે. અને તેમ થાય તો શું ચિંતા ન થાય ?

ના, ન થાય; ન થવી જોઈએ. જીવે કરેલું નિવેદન કદી વ્યર્થ જતું નથી. તેનાં કારણો આગળ ઉપર બતાવી ગયા છીએ. તમારા ગુરુ સ્વયં સમર્થ છે. અને તમારો સ્વામી, સત્ય સંકલ્પ વાળો છે. એવા ગુરુદેવે કરાવેલ નિવેદનનો સ્વીકાર તમારો એવો સ્વામી જરૂર કરશે. તેથી ગુરુદેવ ઉપર પૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખીને તેમની આજ્ઞાનું સદૈવ પાલન કરવું. તેમ છતાં -

સેવાકૃતિર્ગુરોરાજ્ઞા બાધનં વા હરીચ્છયા ।

અતઃ સેવા પરં ચિત્તં વિધાય સ્થીયતાં સુખમ્ ॥

અર્થાત્ : સેવા કરવી તે ગુરુની આજ્ઞા પ્રમાણે કરવી. પરંતુ જો શ્રીહરિની ઈચ્છા (આજ્ઞા) તેથી જુદી દેખાય તો ગુરુ આજ્ઞાના બાધની ચિંતા ન કરવી. તેથી, સેવામાં ચિત્ત તત્પર રાખીને સદા સુખી રહેવું.

પ્રભુસેવા કરવી એ જીવનો સેવક તરીકેનો ધર્મ છે. તેથી તેણે સેવા કરવી. પરંતુ એવી રીતે કરવી જેથી ગુરુ આજ્ઞાનો ભંગ ન થાય. પરંતુ ક્યારેક, કોઈ વિશેષ પ્રસંગે, ગુરુ આજ્ઞાથી ભંગ ન વિરુદ્ધ પ્રકારની આજ્ઞા નિજ સ્વામી તરફથી થાય તો શું કરવું ? તો કહ્યું છે કે તેવે સમયે સ્વામીની આજ્ઞા પ્રમાણે કરવું. તેમ કરતાં એવી ચિંતા ન કરવી કે આમ કરવાથી ગુરુની આજ્ઞાનો ભંગ થશે; પરંતુ મેં તો ગુરુ આજ્ઞાનો ભંગ ભગવદ્-આજ્ઞાના પાલન અર્થે કર્યો છે એવું માની ગુરુ આજ્ઞા ભંગથી થતી ચિંતા છોડી દેવી.

તે ગુરુ આજ્ઞાનો ભંગ જરૂર કર્યો છે. પરંતુ તે કાંઈ તે તારી સુખ-સગવડ

માટે કર્યો નથી. પોતાના સુખ માટે ગુરુ આજ્ઞાનો ભંગ કદી ન કરાય. જીવે હરકોઈ પરિસ્થિતિમાં ગુરુ આજ્ઞાનું પાલન કરવું જ જોઈએ. અપવાદ માત્ર એક જ છે. અને તે સ્વયં ગુરુદેવે પોતે (શ્રીવલ્લભે) બતાવ્યો છે. તે એ કે ગુરુ આજ્ઞાથી વિરુદ્ધ જો ભગવદ્ આજ્ઞા થાય તો અને ત્યારે જ એ ભગવદ્ આજ્ઞાનું પાલન કરવું. પછી, તેમ કરતાં ગુરુ આજ્ઞાનો ભંગ થયો એવી ચિંતા ન કરતાં ગુરુ આજ્ઞાના ભંગ માટે મનોમન ગુરુદેવની ક્ષમા યાચવી આ શ્લોક દ્વારા ગુરુદેવે આપણને શી આજ્ઞા કરી છે ? આપશ્રીની એવી આજ્ઞા છે કે, “પ્રભુની આજ્ઞાના પાલનમાં ગુરુદેવની આજ્ઞાને બાધક ન બનાવો.”

શ્વેતાશ્વતર ઉપનિષદમાં એવી શ્રુતિ છે કે ભક્તે, પોતાના ઈષ્ટદેવના જેવોજ ભક્તિભાવ પોતાના ગુરુદેવમાં રાખવો. એવું કરનારને શાસ્ત્રમાં કહેલો અર્થ પુરુષાર્થ પ્રાપ્ત થાય છે. જ્યાં સુધી જીવને દેવ (ઈષ્ટદેવ)નો અનુભવ ન થાય ત્યાં સુધી તેણે ગુરુમાં દેવના જેવી ભક્તિ રાખવી. અને ગુરુ આજ્ઞા પ્રમાણે જ ચાલવું. એનો અર્થ એ કે ગુરુની આજ્ઞામાં બાધ ન આવે તે રીતે ભગવદ્ સેવા કરવી. પરંતુ તે સમયે પણ ભગવદ્ ઈચ્છાનો વિચાર અવશ્ય કરવો.

પરંતુ પ્રભુની ઈચ્છાનું જ્ઞાન કો'ને થાય ? જે જીવને પ્રભુ સાનુભાવ કરાવે તેને જ પ્રભુની ઈચ્છાનું જ્ઞાન થાય. બીજા બધાને તો ફળ પ્રાપ્તિની ન્યૂનાધિકતાના આધારે પ્રભુની શી ઈચ્છા છે તેની કલ્પના જ સ્કૂરે છે. તેથી જીવે પોતાના અધિકાર પ્રમાણે વર્તવું. તો પછી શું કરવું ?

ગુરુ આજ્ઞાના બાધની ચિંતા ન કરતાં, જીવે પ્રભુની મરજી પ્રમાણે સેવા કરવી. પરંતુ જીવનો એવો અધિકાર ન હોય તો, એટલે કે જો પ્રભુ તેને સાનુભાવ ન જણાવતા હોય તો, ગુરુની આજ્ઞાનો બાધ ન આવે તે રીતે તેણે સેવા કરવી. અને લૌકિક વૈદિકમાં સાક્ષીવત્ રહેવું. આ પ્રમાણે વર્તવાથી જીવને સ્વધર્મહાનિનો ભય ઉપસ્થિત થતો નથી. આના સમર્થનમાં શ્રીપુરુષોત્તમજી એક આખ્યાયિકા કહી સંભળાવે છે :-

મોટા રામદાસજી શ્રીનાથજીના રાજભોગ આરોગાવવાના સમયમાં શ્રીનાથજીબાવાએ રામદાસને આજ્ઞા કરી, “હું સાક્ષાત (પ્રકટ રૂપે) રાજભોગ

આરોગું છું. તેના તું દર્શન કર.” આ તો શ્રીનાથજીબાવાની ઈચ્છા અથવા આજ્ઞા હતી. “તેમ છતાં રામદાસજીએ કહ્યું, ” મહારાજ, મને આપના દર્શન કરવાની શ્રીમહાપ્રભુજીની આજ્ઞા નથી. તેથી હું આપનાં રાજભોગ આરોગતાં દર્શન નહીં કરું.” આથી શ્રીજીબાવા તેમના ઉપર અત્યંત પ્રસન્ન થયા.

શા માટે પ્રસન્ન થયા ? તેઓ એટલા માટે પ્રસન્ન થયા કે પોતાની એ આજ્ઞામાં જીવના સુખનો વિચાર કરવામાં આવ્યો હતો. પ્રભુના રાજભોગ આરોગવાના દર્શનથી રામદાસને સુખ મળે તેમ હતું. તેમાં પ્રભુના સુખનો વિચાર ન હતો. જો તેમાં પ્રભુના સુખનો વિચાર હોય તો, ગુરુ આજ્ઞાનો બાધ થાત તો પણ તેઓ પ્રભુની આજ્ઞાનું પાલન જરૂર કરત. જેમાં પ્રભુનું સુખ જણાતું ન હોય ત્યાં ગુરુની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલવાથી પ્રભુ પ્રસન્ન રહે છે.

એક બીજી શંકા છે. અને તે એ કે ક્યારેક લૌકિકમાં પુત્ર, પત્ની આદિનો વિયોગ થવાથી થતા દુઃખની ચિંતા થાય ત્યારે શું કરવું ? તો કહે છે કે -

ચિત્તોદ્વેગં વિધાયાપિ હરિર્યદત્કરિષ્યતિ ।

તથૈવ તસ્ય લીલેતિ મત્વા ચિંતાં દ્વૃતં ત્યજેત્ ॥

અર્થાત્ : શ્રીહરિ જીવના ચિત્તમાં ઉદ્વેગ ઉત્પન્ન કરીને જે જે કંઈ કરશે તેને- આ તો પ્રભુની લીલા છે - એવું માનીને ચિત્તના ઉદ્વેગથી થતી (અથવા ચિત્તમાં ઉદ્વેગ પેદા કરનારી) ચિંતાને તુરત છોડી દેવી.

શ્રીમદ્વલ્લભ આજ્ઞા કરે છે કે જીવ ભાવી દુઃખનો પ્રતિકાર ન કરી શકે ત્યારે તેના ચિત્તને ઉદ્વેગ થાય. તેવે સમયે તેના ચિત્તનું સમાધાન કરવું એજ દુઃખ મટવાનો એક માત્ર ઈલાજ છે. આત્મનિવેદીએ તે અંગે ચિંતા ન કરવી. કારણ કે જીવ ભગવાનના અભિપ્રાયને જાણવા સમર્થ છે. ભગવાન ક્યારેક માયિકી લીલા કરે છે. પરંતુ તેમ કરીને તે સ્વ ભક્તનું હિત જ કરે છે. કેટલીક વાર પ્રભુ એવી લીલા કરે તો એમ માનવું કે પ્રભુની એ લીલા આપણાં પાપ બાળવા અથવા આપણને કર્મ બંધનથી છોડવવા માટે કરવામાં આવી છે. એવું સમજીને તત્કાલ ચિંતા છોડી દેવી. તત્કાલ છોડવી એવું કહેવા માટે દ્વૃતમ્ શબ્દ પ્રયોજવામાં આવ્યો છે.

આ રીતે આઠ શ્લોકો દ્વારા સેવા કરનારને વિવિધ કારણોસર થતી ચિંતા

છોડવા માટેના પ્રકારો કહ્યા છે. જેવા કે, લૌકિક બાબતમાં સાક્ષીવત્ બની રહેવું; રાગ અને વિરાગનો ભેદ સમજીને, રાગ છોડી વિરાગ ગ્રહણ કરવો; ચિત્તોદ્વેગના પ્રસંગો. તે પ્રસંગ જે થાય તે બધાને પ્રભુની લીલા માનવી. આ બધાની ચિંતા છોડવાના પ્રકારો છે. પરંતુ જીવથી તે બધા પ્રકારો બની શકે તેવા દેખાતા નથી. કલિકાલ જન્ય ક્ષોભને કારણે ચિત્તને ચિંતા થાય છે. અને તેનું સમાધાન કરવું મુશ્કેલ બની જાય છે. તો શું કરવું ? જો આ બધા પ્રકારે ચિંતા દૂર ન કરી શકાય તો, ચિંતા દૂર કરવાનો છેલ્લો એક અને અનોખો પરંતુ સચોટ ઉપાય છે અને તે આ છે-

તસ્માત્ સર્વાત્મના નિત્યં શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ ।

વદદ્ભિરેવ સતતં સ્થેયમિત્યેવ મે મતિઃ ॥

અર્થાત્ : જ્યારે એમજ છે ત્યારે સર્વ રીતે, “શ્રીકૃષ્ણ શરણં મમ” એવું નિરંતર બોલતા રહેવું. અને પ્રભુમાં સેવા પરાયાણ થઈને રહેવું, એવી મારી મતિ છે.

ભક્તિમાર્ગમાં પ્રવેશ્યા પછી તેના પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં અનુગ્રહ નિયામક છે એવું કહેવામાં આવ્યું છે. “અનુગ્રહઃ પુષ્ટિમાર્ગે નિયામક ઈતિ સ્થિતિ” અને યમેવૈષ વૃણુતે, આદિ શ્રુતિ વાક્યમાં પણ એવું જ કહ્યું છે. ટૂંકમાં જ્યારે અન્ય કોઈ રીતે ચિંતાને દૂર ન કરી શકાય તો ભગવદ્શરણ લેવું.

ભગવાન શરણાગત રક્ષક છે, એ હકીકત છે. જ્યારે જીવ સ્વસાધનથી સ્વકાર્ય સિદ્ધ કરવા માટે અસમર્થ બની ગયો છે એવું પ્રભુ જોશે ત્યારે તે શરણ્ય જીવનું બધું કાર્ય સિદ્ધ કરી આપશે. અને તેની ચિંતા દૂર કરશે. આવું વિચારીને આચાર્યશ્રીએ ભગવદ્શરણને જ સર્વ કાર્ય પ્રાપ્તિનું સાધન માનીને, શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ એ અષ્ટાક્ષર મંત્રનું સતત રટણ કરવાની આજ્ઞા કરી છે. શ્રીમદ્ ભાગવતના આઠમા સ્કંધમાં, “આપત્તિમાં ભગવદ્ સ્મરણ કરવાનો આપદ્ ધર્મ” કહ્યો છે. એ ધર્મ જે રીતે ગજેન્દ્રને સિદ્ધ થયો તે રીતે જીવને પણ તે અવશ્ય સિદ્ધ થશે એવું શ્રીવલ્લભ કહે છે.

પરંતુ આ શ્લોકમાં સતતમ્ અને નિત્યમ્ શબ્દો છે. તેનો અર્થ એ છે કે શરણાગતિનો એ ભાવ એટલે કે પ્રભુના શરણ ગ્રહણનું સ્મરણ નિત્ય થવું જોઈએ. તે ક્ષણવાર પણ છુટે તો, તેટલા થોડા સમયમાં જીવમાં આસુરી ભાવનો પ્રવેશ થઈ

શકે છે.

શ્લોકમાં વદદ્ભિઃ શબ્દ છે. શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ એ અષ્ટાક્ષર મંત્ર નિત્ય અને સતત બોલતા રહેવાનું છે. તે ઉચ્ચારવો જીભથી, પરંતુ તેમ કરીને પ્રભુ સેવા છોડવાની નથી. દેહની બીજી બધી ઈન્દ્રિયો દ્વારા સેવા કરતા રહેવાની છે- તે સાથે જીભ વડે અષ્ટાક્ષરનું રટણ કરતા રહેવાનું છે. તાત્પર્ય એ કે શરણાગતિના ભાવને સેવાના અંગરૂપે ગણવો એવું કહ્યું છે.

અંતે એક વાતની સ્પષ્ટતા કરવાની બાકી રહે છે. આ ગ્રંથમાં, ચિંતા કાપિ ન કાર્યા અને શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ નું સતત રટણ કરો એવું કહેવામાં આવ્યું છે. શ્રીવલ્લભનો આ ઉપદેશ સાધારણ જીવ માટે નથી; ફક્ત નિવેદી જીવો માટે છે. તેનું દૃષ્ટાંત આપતાં કહેવામાં આવ્યું છે કે આંધળાને સૂર્ય ના હોવાથી પણ તેને પ્રયોજન સિદ્ધ થતું નથી. આંધળો જોઈ શકતો નથી; સૂર્યનો પ્રકાશ પણ તેને દૃષ્ટિ આપી શકતો નથી. તેથી આંધળાનું પ્રયોજન (વસ્તુને જોવાનું) સૂર્યના હોવાથી પણ સિદ્ધ થતું નથી. તેવીજ રીતે જે પ્રભુનો અનન્ય ભક્ત ન હોય તેને આ ગ્રંથમાં બતાવેલ ઉપાયોનાં પ્રયોગથી પણ કશું સિદ્ધ થવાનું નથી.

તાત્પર્ય એ કે આ ગ્રંથમાં ચિંતા દૂર કરવાના જે ઉપાયો બતાવ્યા છે તે બધા ઉપાયો અને ગ્રંથને અંતે શરણ ભાવનાના સ્મરણને ચિંતાને દૂર કરવા માટેનો જે રામબાણ ઈલાજ બતાવ્યો છે એ બધા ઉપાયો કેવળ આત્મનિવેદીને લક્ષ્યમાં લઈને બતાવ્યા છે. આત્મનિવેદી જ આ ઉપદેશનો અધિકારી છે. કોઈપણ લૌકિક જીવ તેનો અધિકારી નથી. તેથી લૌકિક જીવોને આ ઉપદેશ ફળરૂપ બનશે નહીં. ટૂંકમાં કહું તો આ ગ્રંથનો આશય આ પ્રમાણે છે :-

નિવેદી જીવે ભગવાનની સેવામાં ચિત્ત પરોવાયેલું રાખવું. યથા શક્તિ સેવા કરવી. પોતે અને પોતાના પરિવારના બધા સભ્યોમાં ભગવદ્દીયપણાનું અનુસંધાન રાખવું. અને બધા પ્રકારની ચિંતા છોડવી. જ્યાં ચિંતા છોડવાનું અશક્ય જણાય ત્યાં અષ્ટાક્ષરના રટણ દ્વારા શરણાગતિની ભાવના કરવી. આ રીતે જીવ, જે સેવામાં સ્થિર રહેશે તો, તેના ઉદ્વેગ આદિ બધા પ્રતિબંધો નિવૃત્ત અવશ્ય થાશે. અને તેની સેવામાં રહેલી લૌકિકતા મટીને તેમાં આધિ-દૈવિકતા આવી જશે. એ

માટે, ગ્રંથના અંતે કહ્યા પ્રમાણે સેવા કરતાં કરતાં પણ સર્વાત્મભાવે શરણાગતિનો ભાવ સતત રાખવો, એ જ ભક્તિ માર્ગમાં ઉત્તમ એવી માનસી સેવાને પ્રાપ્ત કરવા માટેનું સર્વોત્તમ સાધન છે.

પ.ભ.મૂલચંદ્ર તેલીવાળાએ નવરત્નનું તાત્પર્ય આ રીતે સમજાવ્યું છે :

“જીવ કૃષ્ણને શા માટે ભજે છે ? જીવ કૃષ્ણને એટલા માટે ભજે છે કે તે જાણે છે કે સકલ જગતમાં પરમ આનંદ, પરમ સુખનું નિધાન (સ્થાન) રસરૂપ કૃષ્ણ સિવાય બીજું કોઈ નથી. રસાત્મક પ્રભુ સિવાય, બીજું બધું આર્ત (દુઃખમય) છે. તેથી તે બધામાં રચ્યા પચ્યા રહેવાથી દુઃખ સિવાય બીજા કશાની પ્રાપ્તિ થવી એ અસંભવિત છે. એટલે કે પરમાનંદ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિનું પરમ કારણ, રસરૂપ કૃષ્ણની ભક્તિ જ છે. કૃષ્ણ ભક્તિ જ જીવનું પરમ કલ્યાણ કરી શકે છે. એવું હોવાથી શ્રીમદ્વાચાર્યચરણે કર્મ, ઉપાસના, જ્ઞાન અને શાસ્ત્રોક્ત ભક્તિ - એ બધાંને ગૌણ સમજીને, શ્રીગોપીજનોએ કરેલી પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ સ્વતઃ સર્વ પુરુષાર્થરૂપ છે. પ્રપંચની વિસ્મૃતિપૂર્વકને શ્રીકૃષ્ણમાં જીવની આસક્તિ કરાવીને, જીવના મનનો નિરોધ કરાવે છે.

પ્રેમની પરમોચ્ચ દશામાં ભક્ત પોતાનું સ્વત્વ પ્રભુને નિવેદન કરે છે. અને પોતાનું સર્વસ્વ-ઐહિક, પારલૌકિક બધું-પ્રભુને સમર્પિને પોતે દાસોડહમ, કૃષ્ણ તવાસ્મિનો અનુભવ કરે છે. દાસનો ધર્મ તો એ છે કે તે પ્રભુની ઈચ્છાને પોતાની ઈચ્છા સમજે. અને પ્રભુની ઈચ્છાથી પોતાને જે કંઈ સુખ વા દુઃખ થાય તે સહન કરે; પ્રભુની ઈચ્છાને અનુસરવામાં જ પોતાના જીવનની કૃતાર્થતા થયેલી માને. અને, પોતે પ્રભુને સર્વસ્વનું નિવેદન કરેલું હોવાથી, સ્વજનોનું હિત કરવાનો જેમનો ગુણ (ધર્મ) છે એવા પ્રભુ તેનું પણ હિત જ કરશે એવું વિચારી તે નિશ્ચિત બની રહે. અને પૂરા પ્રેમભાવથી પ્રભુસેવા કરે.

જીવને બ્રહ્મસંબંધ થયેલો હોવાથી, તેને ભગવદ્દીયત્વ સંપાદન થયેલું છે. છતાં પણ કોઈ પ્રતિબંધને કારણે, જીવ સંશયાત્મા બનીને, ચિંતા કરી બેસે છે. તેમ થતાં, ભગવત્સેવા કરતી વખતે તેનું ચિત્ત સર્વાંશે પ્રભુમાં પરોવાતું નથી. આ ન્યૂનતા જીવની કૃતાર્થતાને ખંડિત કરે છે, એવું સમજીને શ્રીમદ્વાચાર્યચરણ

નવરત્નમ્ ગ્રંથમાં નવ શ્લોક દ્વારા જીવને ઉત્તમ ઉપદેશ આપે છે.

નવરત્ન ગ્રંથમાં શ્રીમહાપ્રભુજી દ્વારા નિરૂપિત કેટલીક મહત્વની બાબતો આ પ્રમાણે છે -

- (૧) ભગવદ્દીયત્વ સંપાદન કરવા માટે જીવે પ્રભુને કરેલ આત્મ સમર્પણ અને તેથી પ્રકટ થતું પ્રભુનું સર્વ કર્તૃત્વ અને ફલ દાતૃત્વ.
- (૨) સર્વ વસ્તુની પ્રભુની ઈચ્છાને આધિનતા.
- (૩) નિખિલ પ્રપંચની ભગવત્લીલારૂપતા.
- (૪) સર્વ પ્રપંચ ભગવાનનું કીડારૂપ છે એવી સમજ.
- (૫) પ્રભુજી રક્ષક છે એવું સમજી પ્રભુનું વારંવાર સ્મરણ કરવાનું મહત્વ.

નવરત્ન ગ્રંથમાં ભારપૂર્વક કહેવામાં આવ્યું છે કે જીવના દુઃખ અને ચિંતાનું સૌથી પ્રથમ કારણ તેની અહંતા અને મમતા છે. “આ મારું છે; આ તારું છે.” એ રીતના મારા-તારાના મોહને કારણે જીવ દુઃખ પામે છે; અને તે ચિંતાગ્રસ્ત બને છે. ચિંતાને કારણે તેનું મન ઉદ્વેગમાં રહે છે. તેથી તેને ભગવદ્સેવામાં અંતરાય પડે છે. તેનો એ અંતરાય તેની ભગવદ્સેવામાં બાધક બને છે. તેથી, તેના એ અહંતા મમતાજનક મોહરૂપી અંતરાયને જડમૂળમાંથી ઉચ્છેદી નાખવા માટે શ્રીમદ્વાચાર્યચરણ જીવને, પોતે જાતે કરેલ આત્મનિવેદનનું વારંવાર સ્મરણ કરવાનો ઉપદેશ આપે છે અને આજ્ઞા કરે છે - નિવેદનં તુ સ્મર્તવ્યં સર્વથા તાદૃશીર્જનૈઃ

આત્મસમર્પણના વારંવારના સ્મરણથી, અહંતા-મમતા નિવૃત્ત થતાં અને પ્રભુના સ્વામીત્વનો સ્વીકાર કરવામાં આવતાં, જીવને કોઈપણ પ્રકારની ચિંતા કરવાની નથી રહેતી. પ્રભુનો દાસ બનીને તે ચિંતામુક્ત બની જશે. તેણે જે વસ્તુઓનું નિવેદન પ્રભુને કર્યું, તે બધી વસ્તુઓમાંથી તેની મમતાનું તિરોધાન થશે. પછી, જેનામાં આપણને મમતા ન હોય તે વસ્તુ કે વ્યક્તિનું ગમે તે થાય તો પણ આપણને ચિંતા થવી ન ઘટે.

આ રીતે ચિંતા દૂર કરવાનો એક પ્રકાર ઉપદેશીને શ્રીમહાપ્રભુજી દ્વિતીય ઉપાયનું નિરૂપણ કરે છે. આપત્રી આજ્ઞા કરે છે :- આ સકલ બ્રહ્માંડના નાયક શ્રીકૃષ્ણ છે. સકલ વિશ્વનું તંત્ર તે પ્રભુ ચલાવે છે. પરંતુ અલ્પજ્ઞ એવો જીવ પોતે

બધું કરે છે એવું માને છે. તે વિચારે છે. “મેં આમ કર્યું તો મને આ મળ્યું. જો મેં આમ ન કર્યું હોત તો, મને તે પ્રાપ્ત ન થાત. આદિ.” આવા અનેક-સંકલ્પ વિકલ્પો તેમાં અહંકારજનિત કર્તૃત્વને સાકાર કરે છે. તેથી તે નિશ્ચિંત બની શકતો નથી. પરંતુ વારંવાર દુઃખી થઈને તે પ્રભુસેવાના કાર્યમાં શિથિલ બને છે.

કર્તા તો પ્રભુ છે; પ્રભુ સાથેના સંબંધથી જ જીવ કર્તા છે. સ્વતંત્ર રીતે તે ક્યારેક કર્તા બની શકતો નથી. તે પ્રભુની ઈચ્છા પ્રમાણે કર્મ કરી શકે છે. જીવને જે ફલ આપવું હોય તદનુસાર પ્રભુ તે જીવ પાસે કર્મ કરાવે છે. તેનો અર્થ એ થયો કે જીવને થતા સુખ અને દુઃખની પ્રાપ્તિ તેના કર્તૃત્વમાંથી ઉદ્ભવતી નથી. તે તો પ્રભુકૃત જ છે. તેથી કર્તૃત્વને કારણ ઉદ્ભવતી ચિંતાને નિવૃત્ત કરવાનો એક માત્ર ઉપાય, પ્રભુના સ્વામીત્વનો સ્વીકાર કરીને, નિજ કર્તૃત્વની ભાવનાનો ત્યાગ કરવાનો છે.

ચિંતા નિવૃત્તિનો ત્રીજો પ્રકાર પણ આપશ્રીએ ઉપદેશ્યો છે. આપશ્રી આજ્ઞા કરે છે કે જીવની બુદ્ધિ સ્થૂલ છે. તે જે જૂએ તે સાચું છે એવું માને છે. સ્થૂલ રૂપે જોતાં, તે જે કાર્ય કરે તે તેણે કર્યું એવું કહેવાય. જીવ, ભગવાનને કશું પણ કાર્ય કરતાં જોતો નથી. તેને સર્વ કાર્યમાં ભગવાનનું કર્તૃત્વ દેખાતું નથી. પરંતુ તેણે જાણી લેવું જરૂરી છે કે પ્રભુ કોટી બ્રહ્માંડનો નાથ છે. અખીલ બ્રહ્માંડનું તંત્ર તેની ઈચ્છાને આધિન છે. તેથી જે કંઈ થાય છે તે પ્રભુની ઈચ્છાથી જ થાય છે. આખાય વિશ્વની પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ પ્રભુની ઈચ્છા અનુસાર થાય છે.” ઈશની ઈચ્છા વિના એક પાન પણ હાલે નહીં.”

જો આમ છે તો અને જો પ્રભુ નિજ જનોનું કલ્યાણ કરવાવાળો છે એવો ભાવ જીવના હૃદયમાં રૂઢ થયેલો હોય તો - તે નિશ્ચિંત બનીને ભગવદ્ સેવા કરે અને કૃતાર્થ થાય.

પ્રભુનું સ્વરૂપ જેવું અલૌકિક છે તેવું જ પ્રભુની ઈચ્છા માટે સમજવું. પ્રભુની ઈચ્છા લૌકિક નથી. અલૌકિક છે. તેમાં લૌકિકત્વની ગંધ પણ નથી. છતાં પામર જીવોને (માયાવાદીઓને) તેમાં લૌકિકની ગંધ આવે છે. નહિતર સૌ કોઈ બહુરૂપ થયા અને સૃષ્ટિનું સર્જન થયું. તેથી સમજી લો કે ભગવદીચ્છા જ સર્વોપરી છે.

પ્રભુની ઈચ્છાને અનુસરવામાં જ જીવની કૃતાર્થતા છે. પોતે જે કાંઈ કરે તેને પણ જો તે ભગવદ્ ઈચ્છા પ્રેરિત સમજે તો તે કરવામાંથી તેનું કર્તૃત્વ પણ એવો જ ઉપદેશ છે. ‘અમુક કામ કર, અથવા અમુક કામ ન કરીશ.’ એવી બુદ્ધિને પ્રેરનાર કૃષ્ણ છે. તેના ચરણકમલને પ્રસન્ન રાખવા માટે જીવે, પ્રભુની સેવા કરવાની છે.

ચિંતા નિવૃત્તિનો ચોથો પ્રકાર પણ આચાર્યશ્રી ઉપદેશે છે. આપશ્રી આજ્ઞા કરે છે કે પ્રભુ સર્વાત્મા છે. જે ભક્તે પ્રભુને, પોતાના સર્વસ્વનું નિવેદન કર્યું છે. તેના આત્મારૂપ પણ એ પ્રભુ જ છે. અને પ્રભુ પોતે જેના આત્મારૂપ હોય તેવા જીવે ચિંતા કરવી યોગ્ય નથી. પ્રભુ સૌ કોઈને યંત્રવત ફેરવે છે - બ્રામચન સર્વ ભૂતાનિ, યંત્રારૂઢાની માયયા - તે પોતાની યોગમાયા શક્તિ વડે, બધા જીવને, જાણે કે તેઓ કોઈ ગોળ ફરતા યંત્ર ઉપર આરૂઢ થયેલા ન હોય, તે રીતે બધાને ફેરવે છે. તે તો કશું કરતો નથી. કશામાં તેનું કર્તૃત્વ નથી. તે તો સ્થિર ઊભો છે. જો તેમ છે તો સારાં-નરસાં જે કાર્યો થાય. તેની કૃપા પ્રાપ્તિ માટેની ચિંતા તેણે શા માટે કરવી ? તેને ફેરવતી વખતે, ભગવાન તેના હિતનો વિચાર કરે છે. જો જીવ પોતે કંઈક કરે તો તેમ કરવાથી કદાચ તેનું અહિત પણ થાય. પરંતુ સર્વ સમર્થ અને સર્વજ્ઞ તથા સર્વાત્મા એવો ઈશ્વર, જીવનું અહિત થાય એવું કદી ન કરે. પ્રભુના કર્તૃત્વમાં, જો જીવ આવો દૃઢ વિશ્વાસ રાખે તો, તેનો ચિત્તોદ્વેગ છૂટી જાય.

આટલું કહેવાથી પણ જો જીવની ચિંતાની નિવૃત્તિ ન થાય તો આપશ્રીએ પાંચમો ઉપાય ઉદ્દેશ્યો છે. આપશ્રી કહે છે કે પ્રભુએ આ આખું બ્રહ્માંડ પોતાને લીલા કરવા માટે પ્રકટ કર્યું છે. સદાકાળ એકસરખી ચીલાચાલું લીલા થયા કરે તો તેમાં રસ ન પડે. તેથી લીલામાં નિત્ય નવિનતા અથવા વિચિત્રતા આવવી જોઈએ. પ્રભુની લીલામાં નિત્ય વિચિત્રતા બની રહે એટલા માટે પ્રભુ, પોતે જે લીલા કરવા ઈચ્છે તે પ્રમાણે, તેવા પાત્રોનું સર્જન કરે છે. અને સૂત્રધાર જેમ સૂત્ર દ્વારા, કાષ્ટની પૂતળીઓને નચાવે છે, તેમ તે જીવોને નચાવે છે. ભક્તરાજ નરસિંહ મહેતાના શબ્દો યાદ કરો -

કાષ્ટની પૂતળી કોટિ લટકાં કરે, મરકટ માનવી ચાહી ન આવે
અખિલ બ્રહ્માંડમાં એક છે નાથ તું, પુણ્ય ને પાપ નામ કહાવે.

હકીકતમાં જીવ, પ્રભુની ઈચ્છાને આધિન એવો એક નટ છે. પ્રભુએ એક મહાન નાટક આરંભ્યું છે. જે જીવને પ્રભુએ જે પાઠ ભજવવાનું કાર્ય સોંપ્યું છે, તે જીવે તે પાઠ શ્રદ્ધાપૂર્વક ભજવવાનો છે. અને તે ભજવીને તેણે પ્રભુ પાસે પાછું જવાનું છે.

આ રીતે, નિત્ય નવીન ખેલ ખેલવા માટે પ્રભુ જીવને સુખ વા દુઃખ આપે છે. કે કોઈને રાય બનાવે છે. તો કોઈને રંક બનાવે છે; કોઈને પંડિત તો કોઈને મહામૂર્ખ. આવું બહુ કરવામાં પ્રભુની ઈચ્છા અને લીલા સિવાય બીજું કોઈ કારણ નથી. એટલા માટે શ્રીમહાપ્રભુજીએ આજ્ઞા કરી છે -

તથૈવ તસ્ય લિલેતિ મત્વા, ચિંતા દ્રૂતં ત્યજેત્ ॥

ચિંતામાંથી મુક્ત થવાના આવા પ્રકારોનું નિરૂપણ આચાર્યશ્રીએ નવરત્નમાં કર્યું છે. તે ઉપાયો કરવા છતાં, પ્રકૃતિવશ, આ જીવ ચિંતા કરે છે. અને જો કોઈ પણ રીતે તેની ચિંતા છૂટે તો શ્રીમદ્વાચાર્યચરણ છેલ્લો, સરળ પરંતુ અચૂક ઉપાય ઉપદેશો છે. તે ઉપાય આવો છે -

‘અષ્ટાક્ષર મંત્ર, શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ’ નો નિત્ય, સતત જાપ કરવો.

તમારા મન ચિત્તને ચાક ઉપર ચઢાવી દો; તમને એવી રીતે ટેવાવી દો કે તે સતત અષ્ટાક્ષરનો પાઠ કરે. અષ્ટાક્ષરનો ભાવ એ છે કે અખિલ બ્રહ્માંડનો નાથ શ્રીકૃષ્ણ મારો રક્ષક છે. “મમ નિઃસાધનસ્ય શરણ, આશ્રયઃ શક્યાશક્ય સંપાદકઃ કૃષ્ણ.” આ છે અષ્ટાક્ષરનો ભાવ : - હું નિઃસાધન જીવ છું. મારું શરણ મારો આશ્રય અને શક્ય-અશક્ય વસ્તુ મને સંપાદિત કરી આપનાર કૃષ્ણ છે.

જો તેમ છે તો તે મારી રક્ષા સદૈવ કરશે જ. તેથી મારે ચિંતા કરવાનું કોઈ કારણ નથી. અષ્ટાક્ષરનો સતત જાપ એટલે જીવ દ્વારા દાસધર્મના સ્વીકારની ઢોલ પીટીને કરાયેલી જાહેરાત; એ છે જીવ દ્વારા કરાયેલ નિજ સ્વામીના સ્વામીત્વનો

જયઘોષ.

ટૂંકમાં શ્રીમદ્વાચાર્યચરણ પ્રતિ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણે સ્વમુખે આજ્ઞા કરેલ અષ્ટાક્ષર મંત્રના ઉચ્ચારણ પૂર્વક, પ્રભુને શરણે જવું તેનું નામ શરણાગતિ. અને એ છે નવરત્ન ગ્રંથનું તાત્પર્ય.

જયશ્રીકૃષ્ણ

ઈતિ નવરત્ન: સમાપ્ત:

અનતઃકરણપ્રબોધઃ

અનતઃકરણ મદ્રાક્યં સાવધનતયા શ્રુણુ ।
કૃષ્ણાત્પરં નાસ્તિ દૈવં વસ્તુતો દોષવર્જિતમ્ ॥ ૧ ॥
યાણડાલી ચેદ્રાજપત્ની જાતા રાજા ચ માનિતા ।
કદાચિદઅપમાનેડપિ મૂલતઃ કા ક્ષતિર્ભવેત્ ॥ ૨ ॥
સમર્પણાદહં પૂર્વમુત્તમઃ કિં સદા સ્થિતઃ ।
કા મમાધમતા ભાવ્યા પશ્ચાત્તાપો યતો ભવેત્ ॥ ૩ ॥
સત્યસંકલ્પન્તો વિષ્ણુર્નાન્યથા તુ કરિષ્યતિ ।
આજૈવ કાર્યા સતતં સ્વામિદ્રોહોડન્યથા ભવેત્ ॥ ૪ ॥
સેવકસ્ય તુ ધર્મોડયં સ્વામી સ્વસ્ય કરિષ્યતિ ।
આજ્ઞા પૂર્વં તુ યા જાતા ગંગાસાગરસંગમે ॥ ૫ ॥
યાડપિ પશ્ચાન્મધુવને ન કૃતં તદ્દ્ર્યં મયા ।
દેહદેશપરિત્યાગસ્તૃતીયો લોકગોચરઃ ॥ ૬ ॥
પશ્ચાતાપઃ કથં તત્ર સેવકોડહં ન ચાન્યથા ।
લૌકિકપ્રભુવત્કૃષ્ણો ન દ્રષ્ટવ્યઃ કદાચન ॥ ૭ ॥
સર્વં સમર્પિતં ભક્ત્યા કૃતાર્થોડસિ સુખી ભવ ।
પ્રૌઢાડપિ દુહિતા યદ્વત્સ્નેહાત્ર પ્રેષ્યતે વરે ॥ ૮ ॥
તથા દેહે ન કર્તવ્યં વરસ્તુષ્યતિ નાન્યથા ।
લોકવચ્ચેત્સ્થિતિર્મે સ્યાત્કિં સ્યાદિતિ વિચારયા ॥ ૯ ॥
અશક્યે હરિરેવાસ્તિ મોહં મા ગાઃ કથંચન ।
ઈતિ શ્રીકૃષ્ણાદાસસ્ય વલ્લભસ્ય હિતં વચઃ ॥ ૧૦ ॥
ચિત્તં પ્રતિ યદાકર્ણ્ય ભક્તો નિશ્ચિન્તતાં પ્રજેત્ ॥ ૧૦ ૧/૨ ॥

॥ ઈતિ શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યવિરચિતોડનતઃકરણપ્રબોધઃ સમ્પૂર્ણઃ ॥

અંતઃકરણ પ્રબોધ

ષોડશ ગ્રંથોમાં 'અંતઃકરણ પ્રબોધ' એક તદ્દન જુદી જ ભાત પાડતો ગ્રંથ છે. યમુનાષ્ટકની માફક એ સ્તુતિ ગ્રંથ નથી; બાલબોધની માફક એ, 'સમજવામાં બાલકબુદ્ધિ ધરાવતા હોય' એવા વૈષ્ણવોને બોધ આપવા લખાયેલ ગ્રંથ નથી; સિદ્ધાંત મુક્તાવલિની માફક, એ પુષ્ટિમાર્ગના સિદ્ધાંતોને સમજાવતો ગ્રંથ નથી. સિદ્ધાંત રહસ્યની માફક, એ સાક્ષાત પ્રભુના શબ્દોની રજૂઆત કરતો ગ્રંથ નથી; અને નવરત્નની માફક એ, નિવેદી વૈષ્ણવોને ક્યારેય, કોઈ પણ પ્રકારની ચિંતા ન કરવાનો ઉપદેશ આપતો ગ્રંથ નથી. એ તો છે, 'આત્મમંથન' કરતો ગ્રંથ. એક મહાન આત્મા, પોતે કરેલ ભગવદ્ આજ્ઞાના ભંગ અંગે દોષભાવ અનુભવે છે; અને એવી પરિસ્થિતિમાં તેના અંતઃકરણે શું કરવું તેનો ઉપદેશ, તે પોતાના અંતઃકરણને આપે છે; અને તે વિષે, નિજ જનોએ એવા સંબોધોમાં શું કરવું તેનો ઉપદેશ તેમને આપે છે.

રચનાકાળની દૃષ્ટિએ જોતાં, આ ગ્રંથ, ષોડશગ્રંથોમાં સમાવિષ્ટ સોળ ગ્રંથોમાં, શ્રીમદ્વાચાર્યજીની અંતિમ કૃતિ છે. નિજ સ્વામીએ, આપશ્રીને, દેહ દેશ પરિત્યાગની બે આજ્ઞાઓ આપી; પરંતુ આપશ્રીએ તે ન પાળી. પછી ત્રીજી આજ્ઞા થઈ. તે આજ્ઞાનું પાલન કરવા માટે, આપશ્રીએ પુષ્ટિમાર્ગીય સન્યસ્ત લઈ, આસુર વ્યામોહ લીલા કરી. ગો. શ્રીયદુનાથજી વિરચિત 'વલ્લભ દિગ્વિજય' અનુસાર આપશ્રીએ સન્યાસ ગ્રહણ કર્યો ત્યાર પછી આપશ્રીની ભૂતલ ઉપરની સ્થિતિ ૩૯ દિવસની હતી. તેથી અષાઢ સુદ બીજથી ૩૯ દિવસ પહેલાં એટલે કે વિ.સં. ૧૫૮૭ના વૈશાખ વદ સાતમની આજુબાજુ આ ગ્રંથની રચના થઈ હશે એવું માનવામાં આવે છે.

દસ દિગંત વિજયી ગો. શ્રીપુરુષોત્તમજી 'ગ્રંથ રચના' નો હેતુ આ રીતે સમજાવે છે. આપશ્રી કહે છે કે "શ્રીમદ્વાચાર્યચરણે ઉપદેશેલી પ્રભુસેવા નિર્દોષ છે. બ્રહ્મસંબંધ થયા પછી, સેવા કરનાર જીવને પંચવિધ દોષોમાંથી કોઈ પણ પ્રકારના દોષો બાધા રૂપ થતા નથી; કારણ કે બ્રહ્મસંબંધ થતાં જીવના પંચવિધ દોષોની નિવૃત્તિ થાય છે; બ્રહ્મસંબંધ થઈ ગયા પછી, પ્રભુને સમર્પિને સર્વ વસ્તુઓનો

ઉપયોગ કરનાર વૈષ્ણવોને એ બધા દોષો સાથે સંસર્ગ થતો નથી. આ રીતે થતી નિર્દોષ સેવાને આધિદૈવિકી બનાવવા માટે, જીવે કોઈપણ પ્રકારની ચિંતા ન કરવી. એ રીતે ચિંતા રહિત બનીને એટલે કે ઉદ્વેગ નામના પ્રતિબંધને નિવૃત્ત કરીને, જો તે વૈષ્ણવ સેવા કરે તો ભગવદ્ પ્રાકટ્ય જરૂર થાય. પ્રભુ તેને સાનુભાવ જણાવે. પરંતુ તેમ થતાં, જો તે અદ્ભુત પાત્ર હોય તો, તેનામાં ભગવદ્ કૃપા ન સમાય. તેને મોટાઈનું અભિમાન થાય; અભિમાની બનીને તે પ્રભુની આજ્ઞાનો ભંગ કરી બેસે; તે અપરાધી બને અને ભગવાનની અવકૃપાને પાત્ર થાય.

પરંતુ, ભગવદ્ ધર્મ, ‘અંગીકૃતની રક્ષા’નો હોઈને, પ્રભુ તે જીવને ન તરછોડે; તેને પુનઃ પોતાની તરફ ખેંચી લે. પ્રભુ તે જીવની નિજ સેવક તરીકેની માન્યતા રદ કરે. આ તો સર્વ સાધારણ ઉપદેશ છે. પોતાના આવા ઉપદેશમાં નિજ સેવકોને વિશ્વાસ બેસે એટલા માટે શ્રીમદ્વાચાર્યચરણ ‘આજ્ઞાદ્રયનો ભંગ’ અને ‘તૃતીય આજ્ઞા પાલન’ રૂપી સ્વવૃત્તાંત આ ગ્રંથમાં કહે છે.

આપશ્રીના એ કથનનું હાર્દ આ પ્રમાણે સમજવું. પ્રભુની આજ્ઞાનું પાલન, હરકોઈ સંજોગોમાં થવું જ જોઈએ. જો તે ન કરવામાં આવે તો ‘સ્વામી દ્રોહ’ ગણાય. આ વાત સમજ્યા છતાં, પોતે જ પ્રભુની બે આજ્ઞા ન પાળી. તેમ કરતાં, પોતાનાથી સ્વામીદ્રોહ થઈ ગયો હશે એવું સમજીને, આપશ્રીએ દોષભાવ અનુભવ્યો.

આપશ્રીને (શ્રીવલ્લભને) દોષભાવ અનુભવવાનો હોય ખરો ? આપ તો અન્ય પુષ્ટિજીવો કરતાં ઘણી ઊંચી કક્ષાએ બિરાજતા જીવ છો. આપશ્રી તો શ્રીગોપીજનોની માફક શુદ્ધ પુષ્ટિ જીવ છો. આપશ્રી તો શ્રીગોપીજનોની માફક શુદ્ધ પુષ્ટિજીવ છો. શુદ્ધ પુષ્ટિ જીવનું સ્થાન ભગવદ્ સ્થાન જેવું છે. એવું વિચારીને તો શ્રીગુણાંકજીએ આપશ્રીને “વસ્તુતઃ કૃષ્ણ” કહીને ઓળખાવ્યા છે. ટૂંકમાં આપશ્રી વ્યાપિ વૈકુંઠમાં ચાલતી નિત્ય લીલાના જીવ છો.

ભગવાન કૃષ્ણે આપશ્રીને ભૂતલ ઉપર પધારવાની આજ્ઞા કરી. ભૂતલ ઉપર પધારીને, આપશ્રીએ, બે મુખ્ય કાર્યો કરવાનાં હતાં. (૧) દૈવી જીવોના ઉદ્ધારનું કામ અને (૨) શ્રીનાથજીના સ્વરૂપ સમાન શ્રીમદ્ ભાગવતના ગૂઢાર્થને પ્રકટ

કરવાનું કામ. આ બે કામમાંથી, દૈવી જીવોના ઉદ્ધારનું કામ તેમણે કરવાનું હતું, એવું સાંપ્રદાયિક માન્યતા દ્વારા આપણને જાણવા મળે છે. શ્રીવલ્લભના શબ્દો, જેને આપણે આત્મ વાક્ય કહી શકીએ, તે આપણી એ સાંપ્રદાયિક માન્યતાને પુષ્ટિ આપે છે :- સાક્ષાત ભગવદ્ પ્રોક્તં તદ્દક્ષરશઃ ઉચ્યતે - ભગવાન શ્રીગોકુલચંદ્રમાળએ પ્રકટ થઈને, આપશ્રીને જે મંત્ર આપ્યો તે અક્ષરશઃ કહેવાની આપશ્રીએ તેમાં પ્રતિજ્ઞા કરી છે. તે મંત્ર દ્વારા, દૈવી જીવોના ઉદ્ધારનું કામ થયું છે, થાય છે અને હંમેશા થયા કરશે.

અને બીજું કાર્ય 'ભાગવતના ગૂઢાર્થને પ્રકટ કરવાનું કાર્ય છે. એ હકીકતતો સ્વયં શ્રીવલ્લભની વાણી દ્વારા જાણવા મળે છે. પોતાના ભૂતલ ઉપરના પ્રાકટયનું પ્રયોજન સમજાવતાં, આપશ્રી, શ્રીમદ્ ભાગવતના પ્રથમ સ્કંધના સુબોધિનીજીની પ્રારંભની પાંચમી કારિકામાં આજ્ઞા કરે છે -

અર્થ તસ્ય વિવેચિતુ ન હિ વિભુ વૈશ્વાનરાદ્ વાક્પતે ।

રન્યસ્તત્ર વિધાય માનુસતનુ માં વ્યાસવત્ શ્રીપતિઃ ॥

દત્વાજ્ઞા ચ કૃપાવલોકન પટુર્યસ્યાદતોઽહં મુદ્ધા ।

ગૂઢાર્થ પ્રકટિ કરોમિ બહુધા વ્યાસસ્ય વિષ્ણો પ્રિયમ્ ॥

અર્થાત્ : શ્રીમદ્ ભાગવત મહાપુરાણનો અર્થ અને તેનું વિવેચન કેવળ વાક્પતિ વૈશ્વાનરજ કરી શકે; અન્ય કોઈ નહીં, એવું વિચારીને, કૃપાળુ શ્રીપતિ ભગવાને મને, વ્યાસજીની માફક, મનુષ્ય શરીર ધારણ કરીને, તેનો અર્થ પ્રકટ કરવાની આજ્ઞા કરી. તેથી હું, વ્યાસજી અને વિષ્ણુને પ્રિય એવા ભાગવતના ગૂઢાર્થને મુદ્ધા (આનંદપૂર્વક) પ્રકટ કરીશ.

નિજ પ્રાકટયના હેતુ રૂપ આ બન્ને કાર્ય કરવાની ક્ષમતા, આપશ્રી (વલ્લભ) સિવાય બીજા કોઈમાં ન હતી. આથી ભગવદ્ આજ્ઞા થતાં, આપશ્રી ભૂતલ ઉપર પધાર્યા.

ભૂતલ ઉપર પધારીને, આપશ્રીએ, જીવોને ગદ્યમંત્રની દીક્ષા આપી અને એ રીતે દૈવી જીવોના ઉદ્ધારનો માર્ગ પ્રશસ્ત કર્યો.

ત્યાર પછીનું બીજું કાર્ય 'ભાગવત ગૂઢાર્થના પ્રકાશનું હતું. તે કાર્ય કરવા

માટે આપશ્રીએ શ્રીમદ્ ભાગવત ઉપર શ્રીસુબોધિનીજી ટીકા લખવાનું શરૂ કર્યું. શ્રીમદ્ ભાગવતના પ્રથમ ત્રણ સ્કંધના સુબોધિનીજી લખાયાં. તે સમયે, ગંગાસાગર સંગમે આપશ્રીને પ્રથમ ભગવદ્ આજ્ઞા થઈ. શી આજ્ઞા હતી તે ? એ આજ્ઞા હતી, 'દેહદેશ પરિત્યાગ' ની. આ સ્થળે દેહદેશ સંયુક્ત શબ્દ છે. તેથી આપશ્રીને દેહ છોડવાની એવી બે અલગ આજ્ઞાઓ, જુદા જુદા સ્થળે થઈ એવું હું કહી શકતો નથી. અલબત્ત, આ ગ્રંથના માન્ય પૂજ્ય ટીકાકારો તે પ્રમાણે કહે છે. તેથી હું તે સ્વીકારી લઉં છું.

આ રીતે પ્રથમ આજ્ઞા થઈ. પરંતુ શ્રીવલ્લભ કહે છે કે તે મેં ન પાળી. તેમ છતાં. ભગવદ્ મિલનમાં થતા વિલંબને નિવારવા માટે, મેં ચોથાથી નવમા સ્કંધના સુબોધિની લખાવાનું મોકુફ રાખીને, સીધા શ્રીનાથજીના હૃદયરૂપ દશમ સ્કંધના સુબોધિની લખાવાનું શરૂ કર્યું. દશમ સ્કંધ પૂર્વાધ પુરો થયો. ઉત્તરાર્ધનાં સુબોધિની મધુવનમાં બેસીને લખાવતાં હતાં ત્યાં, મધુવનમાં, આપશ્રીને પુનઃ દેહદેશ પરિત્યાગની આજ્ઞા થઈ. પરંતુ આપશ્રીએ તે બીજી આજ્ઞાનું પાલન પણ ન કર્યું.

આપશ્રીએ વિચાર્યું કે પ્રભુએ બે વાર આજ્ઞા કરી; દેહ ત્યાગની અને દેશ ત્યાગની. પરંતુ મેં તે બન્ને આજ્ઞાનું પાલન નથી કર્યું. દેહ પ્રત્યેનો મોહ કે સુબોધિની લખીને કીર્તિ કાંચન કમાવાની ઈચ્છાથી મેં એ બન્ને આજ્ઞાનો અનાદર નથી કર્યો. હું તો પ્રભુનો સેવક છું. સેવક તરીકે, પ્રભુની પ્રત્યેક આજ્ઞાનું પાલન મારે કરવાનું જ હોય. છતાં મેં તે આજ્ઞાઓનું પાલન ન કર્યું; કારણ કે, જો દેહત્યાગ કરવામાં આવે તો, વાણીનો વ્યાપાર દેહાધીન હોવાથી, દેહ છૂટતાં, સુબોધિની લેખન રૂપી વાણીનો વ્યવહાર બંધ પડે. પછી ભાગવતાર્થ કેવી રીતે થઈ શકે. અને જો હું દેશ ત્યાગ કરું તો તે પણ યોગ્ય નથી. કારણ કે હું જે દેશમાં રહીને (મધુવનમાં) સુબોધિની લખાવું છું તે દેશ ભગવદ્ દેશ છે. તેનો ત્યાગ કરીને, જે દેશ ભગવદ્ દેશ ન હોય ત્યાં મારે જવું પડે. ત્યાં રહીને ભાગવતાર્થ પ્રકટ કરવા લાયક ભાવો (વિચારો) ન આવે. એવું વિચારીને મેં, દેહદેશ ત્યાગની એ બે આજ્ઞા ન પાળી.

આપશ્રીએ એ બે આજ્ઞા ન પાળી અને સુબોધિનીના લેખનનું કામ ચાલુ

રાખ્યું. દસમ સ્કંધના સુબોધિનીજી લખાયાં અને અગિયારમાં સ્કંધના ચાર અધ્યાયના સુબોધિનીજી પણ લખાયાં. તે સમયે, ત્રીજી આજ્ઞા થઈ. એ આજ્ઞા હતી લોકગોચર થવાની એટલે કે સામાન્ય જન સમુદાયથી અગોચર થવાની અર્થાત, સન્યસ્ત ગ્રહણ કરવાની.

હવે આપશ્રીએ વિચાર્યું કે જો આ ત્રીજી આજ્ઞાનું પાલન નહીં કરવામાં આવે તો લોકો તેનું કારણ મારો, મારા દેહ પ્રત્યેનો મોહ સમજશે. અથવા સુબોધિનીજી જેવો ગ્રંથ લખીને કીર્તિ કમાવાનો મારો આશય હતો એવું માનશે. આવું વિચારી આપશ્રીએ શ્રીસુબોધિની લેખનનું કાર્ય બંધ કરી દીધું અને ભક્તિમાર્ગીય સન્યાસ ગ્રહણ કર્યો. અને સાથોસાથ દેહદેશનો ત્યાગ કરીને પુનઃ નિત્યલીલામાં સામેલ થવાનો નિર્ણય કર્યો. તેમ કરતાં ત્રણે આજ્ઞાનું પાલન થઈ ગયું. પરંતુ પોતાને થયેલ આ અનુભવ દ્વારા પોતાના સેવકોને બોધ કરાવવા માટે, ભૂતલ ઉપરથી તિરોહિત થતા પહેલાં, આપશ્રીએ, અંતઃકરણ પ્રબોધ ગ્રંથની રચના કરી. ત્યાર પછી આપશ્રીએ આસુર વ્યામોહ લીલા કરી, અને તે દ્વારા આપશ્રીએ ત્રણે ભગવદ્ આજ્ઞાઓનું પાલન કર્યું.

આ રીતે આપશ્રીએ ત્રીજી આજ્ઞા તો પાળી. પરંતુ તે પાળતા પહેલાં, આપશ્રી, પ્રથમ બે આજ્ઞા ન પાળી શકાઈ તે બદલ દોષભાવ અનુભવતા હોય તેવું દેખાય છે. ગો.શ્રીગોકુલનાથજી મહારાજ “ઈતિ શ્રીકૃષ્ણદાસસ્ય વલ્લભસ્ય હિતં વચઃ” નો ભાવ સમજાવતાં આજ્ઞા કરે છે કે “હિતં વચઃ” એ પદ લખેલું છે. તેથી એમ સમજવું કે શ્રીઆચાર્યજીના વચનને આમ વાક્યપણુ છે. તેથી આપશ્રીનું આ વચન, એક યથાર્થ બોલનાર વ્યક્તિનું વચન હોઈ, તે પ્રમાણ છે. તેથી નિશ્ચયે કરીને, બધી રીતે આપશ્રીને ચિત્તનું વ્યગ્રપણુ (દોષભાવ) થયું છે, એવું શ્રીમહાપ્રભુજીએ બતાવ્યું છે.

સેવકે પોતાના સ્વામીની આજ્ઞાનું પાલન હરકોઈ સંજોગોમાં કરવું જોઈએ. પરંતુ પોતે તો પોતાના સ્વામીની એક નહીં બે આજ્ઞાની અવજ્ઞા કરી હતી. શું એ સ્વામી-દ્રોહ રૂપી દોષ નથી ? પ્રભુની પહેલી આજ્ઞા શ્રીમદ્ ભાગવતના ગૂઢાર્થ પ્રકાશનની હતી. અમને તે આજ્ઞાના પાલન અર્થે આપશ્રીએ પછીની બે આજ્ઞા ન

પાળી એવું માની લઈએ તો પણ 'ભાગવત ગૂઢાર્થ પ્રકાશન'નું એ કાર્ય પુરું કરવું કે ન કરવું તેનો નિર્ણય સ્વામીએ કરવાનો હતો. પોતે તો તેના સેવક હતા. તેથી પોતાના કાર્યના નિયામક પોતે જાતે બને તો સ્વામીદ્રોહ ગણાય. આવું વિચારીને આપશ્રીએ દોષભાવ અનુભવ્યો હશે, એમ માનવું.

દોષભાવ અનુભવતાં, આપશ્રીનું મનોમંથન શરૂ થયું. પરિણામે પોતાના અંતઃકરણને ઉપદેશ આપવા માટે આપશ્રી તેને સાવધાન થઈને સાંભળવા કહે છે. સાંભળો આપશ્રી શું કહે છે ?

અન્તઃકરણ મદ્ વાક્યં સાવધાનતયા શ્રુણુ ।

કૃષ્ણાત્ પરં નાસ્તિ દૈવં વસ્તુતો દોષવર્જિતમ્ ॥

અર્થાત્ :- હે અંતઃકરણ ! તું મારા વચનોને સાવધાન થઈને સાંભળ. અને તે એ કે (સર્વ ફલને આપનાર એવા ફલાત્મક) શ્રીકૃષ્ણથી, બીજું ખરેખર દોષ વિનાનું (નિર્દોષ) એવું દૈવ (ઈષ્ટદેવ) બીજું કોઈ નથી.

જીવ દ્વારા થતાં બધાં કાર્યોનું નિયંત્રણ જીવનાં મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહંકાર દ્વારા થાય છે. એ બધાનો સમાવેશ અંતઃકરણમાં થઈ જાય છે. તેથી ભગવદ્ અવજ્ઞાનું સ્વરૂપ સમજાવવા માટે, આપશ્રી અંતઃકરણને જ સાવધાન કરે છે. અને તેને કહે છે કે મારા વચન તુ સાવધાન થઈને સાંભળ.

નોંધ : આ સાંભળી, સૌથી પહેલાં તો મારે સાવધાન થવાનું છે. હું અંતઃકરણ પ્રબોધનો ભાવ સમજાવવા તત્પર થયો છું, એ મારી ધૃષ્ટતા જ કહેવાય. ષોડશ ગંથોમાંથી કોઈપણ એક ગ્રંથનો ભાવ સમજાવવાની ક્ષમતા મારામાં નથી. તેથી આ પૂર્વે પણ હું સાવધાન થઈને જ બેઠો છું. એટલા માટે તો સ્વ-શક્તિથી કે સ્વતંત્ર નિર્ણયથી હું કશું સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરતો નથી. પૂજ્ય ગો. બાળકોની ટીકાઓના આધારે હું તે બધું સમજાવું છું. તેમાં પણ આ ગ્રંથમાં તો શ્રીમહાપ્રભુજીએ કરેલું ચિંતન છે. આપશ્રીના મનોમંથનને સમજાવતાં, સ્વયં ગોસ્વામી બાળકો પણ મુંઝાઈ જાય એવું છે. તેથી, તેમના દ્વારા ઘણીવાર વિરોધાભાસી વિધાનો થતાં હોય છે. જેમકે શ્રીમહાપ્રભુજી કો'ના અંતઃકરણને સાવધાન થઈને સાંભળવાની આજ્ઞા કરે છે તે વિષય પરત્વે -

(૧) શ્રીગોકુલનાથજી અને બીજા ઘણા ટીકાકારોનું એવું મંતવ્ય છે કે શ્રીમદ્વાચાર્યચરણ પોતાના જ અંતઃકરણને બોધ આપે છે.

(૨) શ્રીરઘુનાથજી માને છે કે “શ્રીમદ્વાચાર્યચરણ સ્વકીય અંતઃકરણના બહાને (વ્યપદેશથી) ભક્તોના અંતઃકરણને ઉપદેશે છે.

(૩) શ્રીપુરુષોત્તમજી માને છે કે “ભક્તિમાર્ગનો પ્રચાર કરવા માટે પ્રકટેલા આચાર્યશ્રી, ભક્તના અંતઃકરણને જ ઉપદેશ આપે એ યોગ્ય છે. તેથી અહીં ભક્તિનું અંતઃકરણ લેવું.

આવું થાય ત્યારે જેમનો મત મારી શ્રદ્ધા વિશુદ્ધ બુદ્ધિને રૂચે તે મત હું વ્યક્ત કરું છું. આટલી સાવધાનતા રાખીને હું આ ગ્રંથને સમજાવી રહ્યો છું, એવું હું, શ્રીવલ્લભનો સેવક, આપ સૌની સમક્ષ એકરાર કરું છું.

એ રીતે સાવધાન થઈને, હું સૌને જણાવવાની રજા લઉં છું કે ‘આ ગ્રંથમાં જે પ્રસંગનો ઉલ્લેખ છે તે શ્રીમહાપ્રભુજીની અંગત વાત છે. તેમ છતાં જ્યારે આપશ્રી તેને શબ્દ દેહ આપવાનું ઉચિત માન્યું છે. ત્યારે તેની પાછળ આપશ્રીનો કોઈ ઉદ્દેશ્ય તો હશે જ.

કદાચ આપશ્રીએ એવું વિચાર્યું હશે કે પોતાના સેવકો માટે પણ કોઈ દિવસ આવો અટપટો પ્રસંગ ઉત્પન્ન થાય ત્યારે, તેવા પ્રસંગે, તેમણે શું કરવું ? પોતે તો નિત્ય લીલાના જીવ છે. તેથી પોતાના અંતઃકરણમાં ચાલતા સંઘર્ષનું સમાધાન પોતે કરી શક્યા. પરંતુ આવી પરિસ્થિતિમાં સાધારણ વૈષ્ણવનું શું થાય ? આવા વિચારથી પ્રેરાઈને કદાચ આપશ્રીએ પોતાના મનોમંથનને ગ્રંથ રૂપે પ્રકટ કર્યું હશે. તેમાં પોતાના અંતઃકરણને ઉપદેશ આપવાના બહાને આપશ્રીએ નિજ સેવકોને ઉપદેશ આપ્યો છે. આ રીતે, શ્રીરઘુનાથજીના આ વિષય અંગેના મત સાથે હું સંમત થાઉં છું.

પોતે એકવાર નહીં પરંતુ બે વાર ભગવદ્ આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કર્યું. તે માટે આપશ્રી પોતાને દોષિત ઠરાવે છે. અને પોતાના અંતઃકરણને કહે છે, “હે અંતઃકરણ! તું સાવધાન થઈને મારી વાત સાંભળ. આપશ્રી નિજ અંતઃકરણને સાવધાન શા માટે કરે છે ? એટલા માટે કે સ્વામીની આજ્ઞાનો ભંગ કરવો એ બહુ

ભારે મોટો દોષ છે. તેથી એ બાબત પરત્વે થયેલ મનોમંથનને સાવધાનીથી સાંભળવાની જરૂર છે.

ગો. શ્રીગોકુલનાથજી સાવધાન થઈને સાંભળવું એટલે શું તે આ રીતે સમજાવે છે. આપશ્રી આજ્ઞા કરે છે કે શ્રીભાગવત દશમ સ્કંધના તામસ ફલ પ્રકરણમાં સ્વાગતમ્ વો મહાભાગાઃ ઇત્યાદિ વચનોથી લઈને પ્રતિયાત તતો ગૃહાન્ એટલે કે - ‘તમારું સ્વાગત છે, હે મહાભાગ્યશાળી સ્ત્રીઓ’ ત્યાંથી લઈને, તમે તમારે ઘેર જાવ એવી ભગવાને કરેલી આજ્ઞાનું વ્રજ ભક્તોએ ઉલ્લંઘન કર્યું છે.

કૃષ્ણની બંસીનો નાદ સાંભળીને દોડી આવેલ ગોપીજનોનું ભગવાને પ્રથમ તો બહુ ભાવથી સ્વાગત કર્યું. પરંતુ પછી પ્રતિયાત તતો ગૃહાન્ એવા શબ્દો દ્વારા તેઓને સ્વગૃહે જવાની આજ્ઞા કરી. ગોપીઓએ તે આજ્ઞા ન પાળી. તેઓ ઘેર ન ગયાં. તેમ છતાં, આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન દ્વારા તેમના મનોરથની સિદ્ધિ થઈ. પ્રશ્ન એ છે કે કૃષ્ણની એ આજ્ઞા, ગોપીજનો પાસે તેનું પાલન કરાવવા માટે કૃષ્ણે કરી હતી ? ના, નહીં જ. આ સ્થળે આજ્ઞાનું પાલન કરવામાં આવત તો ફલપ્રાપ્તિ અને મનોરથની પૂર્તિમાં તે બાધા રૂપ બની જાત. અર્થાત ગોપીજનોને કૃષ્ણના અધરામૃતનું પાન કરવાનું ન મળત. તેમણે આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કર્યું તો તે તેમને મળ્યું.

તો શું શ્રીવલ્લભને થયેલ આજ્ઞા પણ એ પ્રકારની હતી ? શ્રીવલ્લભ પોતાના અંતઃકરણને સાવધાન કરે છે. અને કહે છે કે, “ના, તે આજ્ઞા એ પ્રકારની ન હતી.” ગોપીજનોને થયેલ આજ્ઞા તેમને સંયોગ દશામાંથી વિરહ દશામાં મૂકે તેવી હતી. એવી આજ્ઞાના ઉલ્લંઘન દ્વારા ઈચ્છિત ફલ પ્રાપ્તિમાં વિલંબ થવાનો હતો. તેથી તેમણે કરેલ આજ્ઞાના ઉલ્લંઘનના કાર્યને ગોપીજનોએ કરેલ આજ્ઞાભંગના કાર્ય સાથે સરખાવી ન શકાય, એવો સંકેત ‘સાવધાન થઈને સાંભળ’ એ શબ્દોમાં વ્યક્ત થાય છે. તેથી શ્રીવલ્લભ નિજ અંતઃકરણને સાવધાન કરે છે.

આપશ્રી અંતઃકરણને કહે છે, “હે અંતઃકરણ ! તે બે બે ભગવદ્ આજ્ઞા ન પાળી. પરિણામે અભિષ્ટ ફલ પ્રાપ્તિમાં વિલંબ થયો. તારે તે આજ્ઞાઓનું ઉલ્લંઘન કરવું જોઈતું ન હતું. ગોપીજનોએ કરેલ આજ્ઞા ઉલ્લંઘનનું અભિષ્ટ પરિણામ આવ્યું. તેથી તારે સાવધાન થઈને નિર્ણય લેવાની જરૂર છે. ભગવદ્ આજ્ઞાનો આશય

સમજીને જ તેનું પાલન કે ઉદ્ધંધન કરી શકાય.

ભગવાનની એ બન્ને આજ્ઞાનો આશય શું હશે તે શ્રીમદ્વાચાર્યચરણ સમજી શક્યાં નહીં, તેથી તેમનું ઉદ્ધંધન કર્યું. ગો. શ્રીગોકુલનાથજી મહારાજ કહે છે કે “ભગવદ્વાજ્ઞાનો આશય શ્રીમદ્વાચાર્યચરણ ન સમજ્યા એમ કહેવું અયોગ્ય છે એવું ન માનવું. વ્રજભક્તો પણ ક્યારેક ભગવદ્ આજ્ઞાનો આશય સમજી શક્યાં નથી. તે બાબતનું દષ્ટાંત શ્રીગોકુલનાથજી આપે છે. આપશ્રી આજ્ઞા કરે છે :-

રાસ પંચાધ્યાયીમાં, પોતાની સાથે એકાંતમાં લઈ ગયેલ એક માત્ર વ્રજભક્તોને એવું અભિમાન થયું કે ‘કૃષ્ણ અન્યને તજીને મને જ ભજે છે.’ તેથી તેણે કૃષ્ણને કહ્યું, “જ્યાં તમારું મન હોય ત્યાં મને લઈ જાવ. હવે મારાથી ચલાતું નથી.” ત્યારે ભગવાને તેને આજ્ઞા કરી. “સ્કંધ ઉપર બેસો.” ગોપીકા સમજ્યાં કે ભગવાને તેને ભગવાનના સ્કંધ ઉપર બેસવા કહ્યું છે. વસ્તુતઃ ભગવાનનો આશય તે ન હતો. અત્યંત હોશિયાર નટ પોતાના સ્કંધ ઉપર નૃત્ય કરે છે. ચાલકના શરીર વીંટવામાં ચતુર હોય છે. (તેને માટે નૃત્ય કરવું એ રમત વાત છે; રમત કરતાં તે થાકતો નથી.) તેથી ભગવાને તે ગોપિકાને તેના પોતાના સ્કંધ ઉપર ચઢવાનું કહ્યું હતું. પરંતુ ગોપિકા તે ન સમજ્યાં. પરિણામે ભગવાનના ખભા ઉપર બેસવા જતાં - ન રહ્યાં ઘરનાં કે ન રહ્યાં ઘાટનાં (અદ્ધર લટકી ગયાં).

આ રીતે શ્રીવલ્લભ પણ ભગવદ્ આજ્ઞાનો આશય ન સમજી શક્યા. તેથી તેમણે બન્ને આજ્ઞાનું ઉદ્ધંધન કર્યું. પરંતુ તેમના સદ્ભાગ્યે તેમને ત્રીજી આજ્ઞા થઈ. આપશ્રીએ તેનું પાલન કર્યું. પરંતુ આપશ્રીએ બે વાર કૃષ્ણાધરામૃતનો સ્વાદ કરાવે એવી આજ્ઞાઓનું ઉદ્ધંધન કર્યું હતું તેનું શું ? શું એ દોષ ન કહેવાય ? આપશ્રી આપશ્રીના અંતઃકરણને કહે છે, “હા, તે દોષ જ છે.” પરંતુ ફિક્કર નહીં. તે દોષ હોય તો ભલે. જીવ માત્ર દોષ કરે છે. સંપૂર્ણપણે નિર્દોષ તો કેવળ કૃષ્ણ જ છે; બાકી સર્વે સદોષ છે. “કૃષ્ણાત્ પરં નાસ્તિ દૈવં વસ્તુતો દોષ વર્જિતઃ” જો એમ છે તો તારે તારા એ દોષ માટે આટલા વ્યથિત થવાની જરૂર નથી.

પરંતુ તેથી મનનું સમાધાન થતું નથી. મનોમંથન આગળ વધે છે. પોતે ચાહી ચલાવીને નીચું સ્થાન લીધું. કૃષ્ણ તો મને પોતાની પાસે બોલાવીને,

પોતાની માનિતી રાજરાણી બનાવવા ઈચ્છતા હતા. તેથી તેમણે મને દેહ દેશ છોડીને તેમની પાસે જવાની આજ્ઞા કરી હતી. પરંતુ મેં વિયોગ દશામાં રહેવાનું સ્વીકાર્યું અને તે ઉન્નત પદ છોડી દીધું, તેનું શું ? શું એવી સ્થિતિ સ્વામી દ્વારા મારા (વલ્લભના) થયેલ અપમાન સમાન નથી ? સાંભળો આપશ્રી શું કહે છે ?

ચાંડાલી ચેદ્રારાજપત્ની જ્ઞતા રાજા ચ માનિતા ।

કદાચિત અપમાને વ મૂલતઃ કા ક્ષતિભવિત ॥

અર્થાત : એક ચાંડાલી (હલકા કુળની સ્ત્રી) જો રાજાની રાણી થઈ અને રાજાએ તેને માનીતિ કરી; અને પછી કોઈક વખતે પોતાની કોઈક ગફલતને કારણે તેનાથી અપરાધ થઈ ગયો; તેથી રાજા તરફથી તેનું અપમાન થયું. તો પણ મૂળમાંથી (રાજપત્ની પદમાંથી) શું જતું રહ્યું ? કશું ન ગયું. (આવું વિચારીને મનમાં ભેદ ન કરવો.)

શ્રીપુરુષોત્તમજી ચાંડાલીના આ દષ્ટાંતને શ્રીવલ્લભના સંદર્ભમાં લાગુ ન પાડવું એમ કહે છે. આપશ્રી કહે છે કે શ્રીમદ્વાચાર્યચરણ નિર્દોષ પૂર્ણ વિગ્રહ છે. તેથી તેમને આ દષ્ટાંત લાગું ન પડે. તેમ છતાં, તેઓ એટલું તો કબૂલ કરે છે કે કેટલાક ટીકાકારો ચાંડાલીના આ દષ્ટાંતને શ્રીમહાપ્રભુજીના સંદર્ભમાં વિચારે છે. તેમના પક્ષમાં વિચારતા શ્રીપુરુષોત્તમજી એવું કહે છે કે “તેમના પક્ષમાં એવું સમજવું કે “મૃગયુરિવ કપીન્દ્રમ” એ ભ્રમરગીતના શ્લોકમાં જેમ કલેશથી ભકતોએ ભગવાનમાં દોષારોપણ કર્યું હતું તેમ શ્રીમદ્વાચાર્યચરણે પોતાનામાં દોષભાવનો આરોપ માત્ર કર્યો છે.

જે હોય તે, આવા દોષભાવથી, પોતાનામાં એવી તે કેવી અને કેટલી અધમતા આવી જવાની છે, જેને કારણે પોતાને ખેદ થાય એ વિચારવાનું છે. તેથી આપશ્રી આજ્ઞા કરે છે -

સમર્પણાદર્હં પૂર્વમુત્તમઃ કિં સદા સ્થિતઃ ।

કા મમાધમતા ભાવ્યા પશ્ચાતાપો યતો ભવેત્ ॥

અર્થાત્ :- સમર્પણ કર્યા પહેલાં, (બ્રહ્મસંબંધ સંસ્કાર થયા તે પહેલાં) ચાંડાલીવત સહજ અને આગંતુક દોષથી દુષ્ટ થયેલો હું પ્રાકૃત જીવ, શું સદા ઉત્તમ

હતો ? ના, કદાપિ ઉત્તમ ન હતો. પરંતુ જેમ ચાંડાલી રાજપત્ની થઈ, તેમ સમર્પણ કરવાથી જ હું ઉત્તમ પદને પામ્યો. બ્રહ્મસંબંધ લીધા પહેલાંની મારી સ્થિતિનો જો હું વિચાર કરું તો હું ચાંડાલીવત હતો. પછી રાજપત્નીત્વ પામ્યો. મને ઊંચું સ્થાન મળ્યું. પછી કોઈક કારણવશ રાજ્યએ તેનું અપમાન કર્યું તો તેનાથી તે પુનઃ ચાંડાલીવત બની જવાની નથી. તે તો રાજરાણીજ રહેશે. તેથી રાણીપદ પામતા પહેલાં તેની જે અધમતા હતી તે તેને પ્રાપ્ત થવાની નથી. એટલે કે રાજ્યએ કરેલ અપમાનથી તેને કશી વધુ અધમતા થવાની નથી. એ રીતે, ભગવદ્ આજ્ઞાના અનાદરને કારણે ભગવાનની મારા ઉપર અપ્રસન્નતા થવાથી, મારા જેવા (પહેલાંની ચાંડાલી જેવા) અધમની વધુ અધમતા શી થવાની હતી ? પહેલાં મારી જે અધમતા હતી તેના કરતાં વધુ અધમતા હરગીઝ થવાની નથી. તો પછી આજ્ઞાના ઉલ્લંઘન માટે મારે ખેદ કરવાની કે પશ્ચાતાપ કરવાની શી જરૂર ?

આ બાબતને ગો. શ્રીપુરુષોત્તમજીએ પ્રશ્નોત્તરી રૂપે રજૂ કરી છે. તે પ્રશ્નોત્તરી આ પ્રમાણે છે :-

પ્રશ્ન : અધમતા એટલે એવો ભય કે મારાથી પ્રાકૃત જીવ થઈ જવાશે તો ?

ઉત્તર : તે તો સહજ છે; હું (શ્રીવલ્લભ) પ્રાકૃત જ છું.

પ્રશ્ન : મારાથી અભગવદ્વીય બની જવાશે તો ? એટલે કે ભગવાન સાથેનો મારો સંબંધ છૂટી જશે તો ?

ઉત્તર : ભગવાન સાથેનો સંબંધ નહીં છુટે. ભગવાને મારો કદાપિ ત્યાગ કર્યો નથી. કારણ કે અંગીકાર (અંગીકૃતને કદી ન ત્યજવો તેવો ગુણ) એ તો ભગવાનનો નિત્ય ધર્મ છે. જો ભગવાને મારો ત્યાગ કર્યો નથી અને હવે પછી પણ ત્યાગ નહીં જ કરે, એમ સિદ્ધ છે.

પ્રશ્ન : તો પછી પ્રભુની અપ્રસન્નતા તો થઈ છે ને ?

ઉત્તર : પ્રભુની અપ્રસન્નતા ભલે થઈ. એ સ્થિતિમાં પણ બ્રહ્મ સંબંધ થતા પહેલાંની (અધમ) દશા કરતાં અત્યારે મારી દશા ઉત્તમ છે. બ્રહ્મ સંબંધ પહેલાંની જેમ, અત્યારે મારી અધમ દશા નથી. તો મારે શા માટે પશ્ચાતાપ કરવો જોઈએ ?

હે અંતઃકરણ ! વિચાર કર. જો તુ આ રીતે વિચાર કરીશ તો તારામાં

ભગવદ્ પ્રસાદ (પ્રસન્નતા) પ્રાપ્ત કરવા રૂપી દૈન્ય જોવું ઉત્તમ સાધન પ્રકટ થશે. દીનતા થતાં, પ્રભુની પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત થશે અને અપ્રસન્નતા નિવૃત્ત થશે.

નોંધ : ત્રીજા શ્લોકનું આ વિવરણ મેં શ્રીપુરુષોત્તમજીએ કરેલ આ ગ્રંથના વિવરણના અનુવાદમાંથી લીધું છે. તેથી કાંઈ વધુ-ઓછું લખાયું હોય તો મને ક્ષમા કરશો. એ મારા શબ્દો નથી; પરંતુ તેના ભાવ સાથે હું સંમત થાઉં છું.

એ ભાવ, આપણે આ રીતે સમજવા પ્રયત્ન કરીશું. આપશ્રી આજ્ઞા કરે છે. “હે અંતઃકરણ ! તે પ્રભુને સમર્પણ કર્યું તે પહેલાં તારી જે સ્થિતિ હતી (અધમ) તેના કરતાં તો વિયોગની સ્થિતિ ઘણી ઊંચી છે. વિયોગ તો વિયોગ. પરંતુ તેથી રાજરાણી તો રહેવાય છે ને ! સમર્પણ પહેલાંની સ્થિતિ એ ફરીથી પહોંચી તો નથી જવાતું ને ! જો એમ છે તો, તેં કશું ગુમાવ્યું નથી. તેથી તારે ક્ષોભ અનુભવવાની જરૂર નથી. વિયોગમાં પણ આનંદ છે. ફળનો વિલંબ તને જરૂર થયો છે. પરંતુ ફળપ્રાપ્તિની પ્રતિક્ષાનો આનંદ, તે ક્ષતિની પૂર્તિ કરશે.

અને જો ભગવદ્ આજ્ઞાના ઉલ્લંઘન દ્વારા હું ચાંડાલીની સ્થિતિએ પાછો ફરતો ન હોઉં તો મારામાં એવી કઈ અધમતા આવી છે જેને માટે મારે પશ્ચાતાપ કરવો પડે ?

આ તો છે માનસિક સંઘર્ષની પરાકાષ્ટા. પોતે ભગવદ્ આજ્ઞાનો અનાદર કર્યો. પરિણામે, ફલ પ્રાપ્તિમાં વિલંબ થયો; તેથી શું જીવે તે માટે ઉદ્વેગ કરવો ? શ્રીમહાપ્રભુજીએ આ પ્રશ્નનું સુંદર સમાધાન કર્યું છે. આપશ્રી આ રીતે વિચારે છે, “હે જીવ ! આત્મસમર્પણ પહેલાં તું અધમ (ચાંડાલી સમ) હતો. તે આત્મસમર્પણ કર્યું, તેથી તું એનો દાસ (કૃષ્ણદાસ) બન્યો. એ રીતે તું રાજરાણીનું (પ્રભુનું સેવકપદ) ઉચ્ચ પદ પામ્યો છે. હવે ફળ પ્રાપ્તિ હાથવેંતમાં છે; તે અંગે આજ્ઞા પણ થઈ ગઈ - “ચાલ્યો આવ, તારા વગર મને ગમતું નથી.” પરંતુ અન્ય ભગવદ્ આજ્ઞાના પાલન અર્થે તે પ્રભુ પાસે ચાલ્યા જવાની આજ્ઞાનો અનાદર કર્યો. તેનાથી ફલ પ્રાપ્તિમાં વિલંબ જરૂર થયો છે. વિલંબ તો થયો છે; પરંતુ રાજરાણીનું પદ (કૃષ્ણના દાસત્વનું પદ) તો રહ્યું છે ને ! એ દાસભાવ ક્યાં ગયો છે ? તારે માટે સમર્પણ પહેલાંની સ્થિતિ ક્યારેય આવવાની નથી. સ્વામીએ હાથ પકડયો છે. તે

ક્યારેક અપ્રસન્ન થાય. પરંતુ તારો પકડેલો હાથ તે કદી નહીં છોડે. તેથી આવી વ્યગ્રતા શા માટે ? તે માટે તારે દોષભાવ અનુભવીને પશ્ચાતાપ કરવાની શી જરૂર છે ? તે એવું કશું નથી કર્યું જેને માટે તારે પશ્ચાતાપ કરવો પડે.

શ્રીવલ્લભ પોતાના મનનું સમાધાન શોધે છે. અને વિચારે છે. “પ્રભુએ તને જે કાર્યો કરવા ભૂતલ ઉપર મોકલ્યો છે, તે બધાં કાર્યો તેં સારી રીતે કર્યાં છે. હવે તારો વિયોગ સહન ન થતાં તે તને પાછો બોલાવે છે. પરંતુ ભૂતલ ઉપરના પ્રાકટ્ય સાથે સંકળાયેલ એક કાર્યને પુરું કરવાની ઈચ્છાથી તેં વિયોગ સ્વીકાર્યો; અને તું તેની પાસે પાછો ન ગયો. આવું તે બે વાર કર્યું. પરંતુ ત્રીજી આજ્ઞા થતાં, પ્રસંગની ગંભીરતા તને સમજાઈ. તને સમજાયું કે પ્રભુ તારો વિયોગ સહન કરી શકતા નથી. આથી તેં ત્રીજી આજ્ઞા શિરોધાર્ય કરી. આમાં એવો તે મોટો ક્યો દોષ થયો છે. જે માટે પશ્ચાતાપ કરવો પડે !

આ રીતે શ્રીમદ્વાચાર્યચરણ જીવના ધર્મ અનુસાર વિચાર કરવાનો ઉપદેશ પોતાના અંતઃકરણને આપે છે અને પછી ‘ભગવાન સ્વતંત્ર ઈચ્છાવાળા છે.’ એવું સમજાવવા માટે, આપશ્રી ભગવદ્ ધર્મ અનુસાર ઉપદેશ આપે છે.

સત્ય સંકલ્પતો વિષ્ણુર્નાન્યથા તુ કરિષ્યતિ ।

આજ્ઞૈવ કાર્યા સતતં, સ્વામિદ્રોહોડન્યથા ભવેત્ ॥

એટલે કે ભગવાન વિષ્ણુ સત્ય સંકલ્પવાળા છે. તેથી ફળ આપવાની બાબતમાં પોતે જે સંકલ્પ (ઈચ્છા) કર્યો હશે તેથી બીજી કોઈ રીતે તે ફળ નહીં આપે. તેથી હંમેશા શ્રીપ્રભુની આજ્ઞા પ્રમાણે જ કાર્ય કરવું. એ સિવાય બીજી રીતે કાર્ય કરવાથી એટલે કે પ્રભુ આજ્ઞા પ્રમાણે કાર્ય ન કરવાથી, સ્વામીદ્રોહ થયો કહેવાય.

શ્રીગોકુલનાથજી મહારાજ “આજ્ઞૈવ કાર્ય સતતં” અને “સ્વામિદ્રોહોડન્યથા ભવેત્” એ બન્ને વાક્યોનો ભાવ આ રીતે સમજાવે છે-

આજ્ઞૈવ કાર્યા સતતંનો ભાવ તો સ્પષ્ટ છે. એ વાક્ય દ્વારા “આજ્ઞા પ્રમાણે કરવું” એવું સમજાય છે. અને ‘સ્વામિદ્રોહોડન્યથા ભવેત્’ એ વાક્યનો અભિપ્રાય આ પ્રમાણે સમજાવો :

શ્રીમદ્ ભાગવતમાંના ફલ પ્રકરણમાં શ્રીવ્રજભક્તોએ ભાવ પ્રૌઢી વડે પ્રભુની આજ્ઞાનું ઉદ્ધંધન કર્યું. છતાં તેમને ફલપ્રાપ્તિ થઈ. એ રીતે જો હું પણ પ્રભુની આજ્ઞાનું ઉદ્ધંધન કરીશ તો મને પણ ફલ પ્રાપ્તિ થશે, એવું માનવાની ભૂલ જો મારું અંતઃકરણ કરતું હોય તો તેનું તે અજ્ઞાન (ભૂલ) મટાડવા માટે જે બાધોક્તિ (બાધ કરતું કથન) બતાવી તે તેમાં 'સ્વામીદ્રોહ' પદનો આશય આ પ્રમાણે છે.

ફલ પ્રકરણમાં શ્રીવ્રજભક્તોએ ભગવદ્ આજ્ઞાનું જે ઉદ્ધંધન કર્યું છે તે તો શ્રીપ્રભુને અને શ્રીગોપીજનો એ બન્નેને, સર્વ પુરુષાર્થ સિદ્ધ કરાવી આપનાર થયું છે. એને દૃષ્ટાંત રૂપ લઈને, હે અંતઃકરણ ! જો તું પણ તેમ કરીશ તો તને અને શ્રીપ્રભુને, પ્રભુને, બન્નેને વિપરીત ફળ મળશે. કારણ કે ગોપીજનોએ કરેલ ભગવદ્ આજ્ઞાનું ઉદ્ધંધન, તેમને ફળ મળવામાં રહેલા પ્રતિબંધને દૂર કરવાના ઉપયોગમાં આવ્યું. તેનાથી પ્રભુને અને ગોપીજનોને નિરવિઘ્ન પરમાનંદ સિદ્ધ થયો. પરંતુ તે કરેલ ભગવદ્ આજ્ઞાનું ઉદ્ધંધન, પ્રભુએ તેને દેવા ધારેલ ફલની પ્રાપ્તિમાં પ્રતિબંધ રૂપ બની ગયું છે. તેથી પ્રભુને ક્રોધ થાય તેમ પણ બને. પરિણામે તેઓ ફલ આપવામાં વિલંબ કરે એવું પણ બને. તેથી તે કરેલ ભગવદ્ આજ્ઞાનું ઉદ્ધંધન એ શ્રીપ્રભુનો અપરાધ થયો કહેવાય. આવા અપરાધથી બચવા માટે જીવે હંમેશા સ્વામીની આજ્ઞાનું પાલન કરવું. જો તેમ ન કરવામાં આવે તો સ્વામીદ્રોહ થાય, એવો આમાં ભાવ છે.

શ્રીવલ્લભે 'ભગવદ્ આજ્ઞા ભંગનું પરિણામ' એ વિષય ઉપર (૧) જીવ ધર્મોનું સાર અને (૨) ભગવદ્ ધર્માનુસાર વિચાર કર્યો. હવે આપશ્રી (૩) સેવક ધર્માનુસાર તેના ઉપર વિચાર કરતાં કહે છે :-

સેવકસ્ય તું ધર્મોયં સ્વામી સ્વસ્ય કરિષ્યતિ ।

અને પછી કહે છે - "પશ્ચાતાપઃ કથં તત્ર, સેવકોહં ન ચાન્યથા" આ બે ઉક્તિઓ દ્વારા આપશ્રી સેવકનો ધર્મ શો છે તે સમજાવે છે.

આપશ્રી આજ્ઞા કરે છે, "સેવકનો ધર્મ સ્વામીની આજ્ઞાનું પાલન કરવું તે છે. જો તે તેનો ધર્મ બજાવશે તો સ્વામી પોતાનો ધર્મ જરૂર બજાવશે. નિજ ભક્તોના સ્વામી (શ્રીપ્રભુ) નો ધર્મ છે, પોતાના ભક્તોનું આ લોક અને પરલોક

સંબંધી બધુ સિદ્ધ કરી આપવાનો.

અલબત્ત, ગંગાસાગર સંગમે મને મળેલી પહેલી આજ્ઞા અને મધુવનમાં મને મળેલી બીજી આજ્ઞા-દેહ દેશના પરિત્યાગની આજ્ઞા - મેં ન પાળી; પરંતુ લોકોની અગોચર થવાની (સન્યસ્તની) ત્રીજી આજ્ઞા તો મેં જરૂર પાળી છે. અર્થાત્ત સેવક તરીકેનો મારો ધર્મ (સ્વામી આજ્ઞાનું પાલન) થોડોક મોડો, પણ મેં બજાવ્યો છે. તેનું કારણ એ છે કે :-

સેવકોહં, ન ચાન્યથા

હું પ્રભુનો સેવક છું; અન્યથા નથી: એટલે કે સેવક સિવાય બીજું કશું નથી. હું મારા સ્વામીનો સેવક છું; એટલા માટે તો તેણે મને ત્રીજી આજ્ઞા કરી. તે દ્વારા તેમણે મારા સેવકભાવને માન્ય રાખ્યો છે. જો મારો સેવકભાવ છીનવી લેવામાં ન આવ્યો હોય તો, તેમની બે આજ્ઞાનું પાલન મેં ન કર્યું તે માટે મારે શા માટે પશ્ચાતાપ કરવો ?

અને જો હું સેવક છું, તો તે મારો સ્વામી છે. અને તે કાંઈ લૌકિક સ્વામી નથી. “લૌકિક પ્રભુવત્ કૃષ્ણો ન દષ્ટવ્ય કદાચન” - કૃષ્ણને લૌકિક સ્વામી કદી પણ ન માનશો. જો તે લૌકિક સ્વામી હોત તો તેની આજ્ઞાઓના ઉદ્ધંધન માટે નારાજ થઈને તેણે મારું સેવક પદ છીનવી લીધું હોત. પરંતુ મારા સ્વામીએ તેમ કર્યું નથી; તે બતાવે છે કે તે લૌકિક સ્વામી નથી. તે તો મારો અલૌકિક સ્વામી છે. અને તેથી જ તે સત્ય સંકલ્પ છે. સત્ય સંકલ્પ હોવાથી તે પોતાના સંકલ્પ (ઈચ્છા) પ્રમાણે જ બધું કરશે. તે તો ભક્તિભાવપૂર્વક બધુ પ્રભુને સમર્પિને તું તેનો સેવક બની બેઠો છે અને તેણે તારો સેવક તરીકે અંગીકાર કર્યો છે. તેથી તું કૃતાર્થ છે. હવે તારે દોષ અનુભવવાની જરૂર નથી-સુખી ભવ - એટલે કે તું સુખી થા.

સર્વ સમર્પિતં ભક્ત્યા, કૃતાર્થોઽસિ સુખી ભવ ॥

શ્રીમહાપ્રભુજીનું મનોમંથન હજુ ચાલુ છે. આપશ્રી આજ્ઞા કરે છે, “હે અંતઃકરણ ! તે બન્ને આજ્ઞાનું ઉદ્ધંધન સેવક ભાવે જ કર્યું છે. સ્વામીની એક આજ્ઞાના પાલન અર્થે તેની બીજી આજ્ઞાની અવજ્ઞા તેં કરી હોય તો પણ તું તેનો સેવક જ રહે છે. તારો સ્વામી તારો સેવકભાવ સમજે છે. અને તેની કદર પણ કર

છે. તે તારા ઉપર કદી પણ ગુસ્સે થશે નહીં. કારણ કે તે અલૌકિક સ્વામી છે. ઉપરાંત તે પહેલાંથી જ નક્કી કરી રાખ્યું છે. હવે તેં કરેલ આજ્ઞાભંગના બહાને, તે પોતાના સંકલ્પમાંથી ફરી જશે નહીં. તેથી આજ્ઞાભંગ માટે તું ઉદ્વેગ ન કરીશ. ભગવદ્ સેવક હોવાથી તું કૃતાર્થ છે; સુખી થા.

પરંતુ સમજી લે કે તારામાં સેવકભાવ છે; તેથી એક સેવક તરીકે તારું કર્તવ્ય, તારા સ્વામીની આજ્ઞા પ્રમાણે કામ કરતાં રહેવાનું છે. આજ્ઞા પ્રમાણે કામ ન કરવામાં આવે તો તે સ્વામી દ્રોહ ગણાય. સેવકનો ધર્મ આજ્ઞા પાલનનો છે. જો સેવક પોતાનો ધર્મ બજાવે તો સ્વામી પોતાનો ધર્મ અવશ્ય બજાવશે. એટલે કે આ લોક અને પરલોક સંબંધી તારું હિત વિચારીને, તે તારાં બધાં કામ કરશે. તેથી તેં કરેલ આજ્ઞા ભંગ માટે તું વ્યગ્ર ન બનીશ.

ગંગાસાગરમાં થયેલી પહેલી આજ્ઞા અને મધુવનમાં થયેલી બીજી આજ્ઞા તેં ન પાળી; અને તે દેહદેશનો પરિત્યાગ કર્યો; પરંતુ ત્રીજી આજ્ઞા થતાં લોક પ્રસિદ્ધ સન્યાસ ગ્રહણ કરીને તેં ગૃહત્યાગ કર્યો. આ રીતે ત્રીજી આજ્ઞાના પાલન વડે તેં તારો સેવક ધર્મ બજાવ્યો છે.

આટલું કહીને આચાર્યશ્રી બહુ ભારપૂર્વક પોતાના સેવકધર્મની જાહેરાત કરે છે. આપ કહે છે કે અહમ્ સેવક: અન્યથા ન । એટલે કે હું તો કૃષ્ણનો સેવક છું. બીજું કશું નથી. અને આ તો છે આમ વાક્ય.

પોતાના સ્વરૂપની સ્પષ્ટ અને અસંદિગ્ધ રીતે જાહેરાત કર્યા પછી, શ્રીમહાપ્રભુજી નિજ સ્વામીના સ્વરૂપની જાહેરાત કરે છે. આપ કહે છે કે કૃષ્ણને લૌકિક સ્વામી ન માનશો.

ન લૌકિક પ્રભુ: કૃષ્ણૌ મનુતે નૈવ લૌકિકમ્

તે લૌકિક સ્વામી નથી; તેથી લૌકિકને નહીં માને. જો તે લૌકિક હોત તો પોતાની આજ્ઞાનો અનાદર થતાં તે ગુસ્સે થાત અને પોતાને (શ્રીવલ્લભને) સેવકપદેથી દૂર કરત. પરંતુ તે અલૌકિક સ્વામી હોવાથી, આજ્ઞાની અવજ્ઞા થયાં છતાં તે ગુસ્સે ન થયો. પહેલી આજ્ઞાનો ભંગ થતાં, બીજી અને પછી ત્રીજી આજ્ઞા પણ આપી. તે બતાવે છે કે પ્રભુને નિજ સેવક એવા વલ્લભને પોતાના સેવક પદેથી

દૂર કર્યા નથી. આજ્ઞા તો નિજ સેવકોને જ અપાય. પ્રભુએ આપેલ ત્રીજી આજ્ઞા સ્પષ્ટપણે એવો સંકેત કરે છે કે શ્રીપ્રભુ હજી પણ શ્રીવલ્લભને પોતાના સેવક રૂપે સમજે છે. વલ્લભે એ આજ્ઞાનું પાલન કરીને નિજ સેવકધર્મનો નિર્વાહ કર્યો છે.

ત્યારપછી શ્રીવલ્લભ પોતાના અંતઃકરણને એક લૌકિક દષ્ટાંત આપીને, પોતે ત્રીજી આજ્ઞા શા માટે પાળી તે સમજાવે છે.

પ્રૌઢાઽપિ દુહિતા યદત્સ્નેહાન્ન પ્રેષ્યતે વરે ।

તથા દેહે ન કર્તવ્યં વરસ્તુષ્યતિ નાન્યથા ॥

અર્થાત :- જ્યેમ પોતાની મોટી થયેલી દીકરીને, સ્નેહવશ, તેનો પિતા તેના પતિ પાસે ન મોકલે તો તેનો પતિ સંતોષ પામતો નથી. તેમ હે અંતઃકરણ, તારે દેહત્યાગ કરવા બાબતમાં વિલંબ ન કરવો. વિલંબ કરીશ તો પ્રભુ તારાથી વિયોગ પામીને, પ્રસન્ન નહીં થાય. તેથી વિના વિલંબે, દેહત્યાગ કરીને તું તારા સ્વામી (વર) પાસે પહોંચી જા.

સાંપ્રદાયિક માન્યતા પ્રમાણે શ્રીવલ્લભ સ્વામિનીજી સ્વરૂપ છે. આ વાત બધા પુષ્ટિ માર્ગીય વૈષ્ણવો જાણે છે. જો સ્વામી, સ્વામિનીજીનો વિરહ સહન ન કરી શકે તો, સ્વામિનીજીએ નિજ સ્વામી પાસે જવું જ રહ્યું. એક લૌકિક દષ્ટાંત આપતાં આપશ્રી આજ્ઞા કરે છે કે પોતાની પુખ્ત વયે પહોંચી ગયેલ દીકરીને, તેનો પિતા, સ્નેહવશ તેના પતિ પાસે ન મોકલે તો તેનો વર સંતોષ ન પામે. તેથી જો શ્રીવલ્લભ પોતાનો દેહ સંભાળી રાખે એટલે કે ભૂતલ ઉપર પોતાની સ્થિતિ ચાલુ રાખે અને નિત્ય લીલામાં સામેલ ન થાય તો તેમનો સ્વામી કૃષ્ણ સંતોષ ન પામે. આવું વિચારીને આપશ્રીએ એ ત્રીજી આજ્ઞા પાળી. હવે આપશ્રી નિત્ય લીલામાં પુનઃ સામેલ થશે; તેમના સ્વામીને તેમનો વિયોગ સહન કરવો નહીં પડે. તેથી તેમનો સ્વામી સંતુષ્ટ થશે.

પૂજ્ય શ્યામ મનોહર બાવાશ્રી (પાર્લાવાળા) - વચસ્ક પુત્રીને પતિગૃહે મોકલવા બાબત આ રીતે સમજાવે છે -

આપણો દેહ પ્રભુને અર્પણ કરવામાં આવ્યો છે. તેથી તે પ્રભુના ઉપભોગ માટે છે. આપણે તે દેહ વડે પ્રભુસેવા કરવાની છે. પરંતુ દેહ પ્રત્યેના મોહ વશ થઈને

જો આપણે તેને પ્રભુની સેવામાં ન પ્રયોજીએ તો એ દેહનો સ્વામી કૃષ્ણ કેવી રીતે સંતોષ પામે ?

શ્રીવલ્લભ વિચારે છે. “મારા દેહથી મારે મારા સ્વામીની સેવા કરવાની છે. મારો સ્વામી મને પોતાની સેવા માટે બોલાવે છે. પરંતુ મેં મારો દેહ તેને પાછો ન આપ્યો. અલબત્ત મેં કાંઈ તેની પ્રત્યેના મોહથી તેને રાખી મૂક્યો નથી. મારા સ્વામીની જ એક બીજી આજ્ઞા સતી તે પાળવા માટે મેં તેને રાખી મૂક્યો હતો. પરંતુ મારે સમજવું જોઈતું હતું તે આજ્ઞા કરનાર પ્રભુ પોતાની આજ્ઞા ગમે ત્યારે બદલી શકે છે. મને જ્યારે ત્રીજી આજ્ઞા થઈ ત્યારે મને તે સમજાયું. અને જેવું સમજાયું કે તરત મેં તે આજ્ઞાનું પાલન કર્યું.

આ રીતે શ્રીમદ્વાચાર્યચરણ પોતાના અંતઃકરણનું સમાધાન કરે છે. અને આજ્ઞા કરે છે કે -

અશક્યે હરિરેવાસ્તિ મોહં મા ગાઃ કથંચન - એટલે કે પોતાનાથી ન બની શકે તેવા અશક્ય કામમાં શ્રીહરિ પોતે ભક્તોના સર્વ પુરુષાર્થો સિદ્ધ કરનારા છે. તેથી કોઈપણ રીતે તું મોહને પ્રાપ્ત ન થઈશ. તુ જરા પણ ઉદ્વેગ ન કરીશ અને ચિત્તવૃત્તિને સ્થિર રાખજે.

તાત્પર્ય એ કે ‘સર્વ ધર્મ ત્યજીને મારે એકલાને જ શરણે આવ’ એ વાક્યથી પોતાને શરણે આવનાર જીવનાં બધાં પાપ દૂર કરવાની ઘોષણા કરનાર ભગવાન કૃષ્ણ, શરણાગત જીવના રક્ષક છે, એવો વિચાર કર. આ રીતે ભગવાનની શરણાગતિનો વિચાર કરવા માત્રથી જ તારા બધા ઉદ્વેગ દૂર થઈ જશે. અને તને ભગવત્કૃપા પ્રાપ્ત થશે.

આ બધું શ્રીવલ્લભે પોતાના અંતઃકરણને નિમિત્ત બનાવીને, પોતાના સેવકોના હિત માટે કહ્યું છે. ભક્તો તેના તાત્પર્યને સમજે તો તેઓ નિશ્ચિતપણાને પામે.

શ્રીવલ્લભના આ શબ્દો દ્વારા સ્પષ્ટ થાય છે કે પોતાના અંતઃકરણને આપેલ ઉપદેશનો મર્મ ભક્તો સમજે. એટલે કે પોતાના અંતઃકરણને બહાને ભક્તોએ આ બધાનું તાત્પર્ય સમજવાનું છે. જો તેઓ એ સમજશે તો તેઓ નિશ્ચિંતતા પ્રાપ્ત

કરશે. તેમની એ આજ્ઞા આ પ્રમાણે છે :-

ઈતિ શ્રીકૃષ્ણદાસસ્ય વલ્લભસ્ય હિતં વચઃ ।

ચિત્તં પ્રતિ યદાકર્ણં ભક્તો નિશ્ચિતતા વ્રજેત્ ॥

‘કૃષ્ણદાસસ્ય વલ્લભ’ એટલે (૧) ભક્તો સાથે લીલાસનો જેને આવેશ થયેલો છે એવા શ્રીકૃષ્ણના દાસ અથવા (૨) જેમણે પુષ્ટિમાર્ગીય ફલરૂપ પ્રભુનું દાસત્વ પ્રાપ્ત કરેલું છે એવા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના દાસ વલ્લભ અથવા (૩) જે પ્રભુને, અને શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગીય દાસત્વ જેણે પ્રાપ્ત કર્યું છે એવા પુષ્ટિ ભક્તોને, પ્રિય (વલ્લભ) છે એવા વલ્લભ -

એવા કૃષ્ણદાસ વલ્લભનું આ હિત કારક વચન આકર્ણ્ય (સારી રીતે) સાંભળીને બધા ભક્તો નિશ્ચિતતાને પ્રાપ્ત કરે છે.

પ્રિય વૈષ્ણવો ! અંતઃકરણ પ્રબોધ ગ્રંથનો વિષય ઘણો સૂક્ષ્મ અને ગૂઢ છે. મારા જેવો સામાન્ય માનવી તેનો મર્મ ન સમજી શકે તો પછી તે સમજાવી તો કેમ જ શકે ? પરંતુ શ્રીગોકુલનાથજી, શ્રીરઘુનાથજી અને શ્રીપુરુષોત્તમજી આદિ ધુરંધર ટીકાકારોએ એ ગ્રંથની જે ટીકાઓ કરી છે તેના આધારે, શ્રીવલ્લભના દાસે આ ગ્રંથના ભાવને સમજાવ્યો છે. મને ખાત્રી છે. કે ઉપર્યુક્ત મહાનુભાવોના પ્રમેય બળે, અત્રે સમજાવેલ વિષય, ભક્તોને સારી રીતે સમજાઈ જશે. તે સમજીને, અને શ્રીમહાપ્રભુજી પાસેથી બોધ પામીને, શ્રીમહાપ્રભુજીના બધા સેવકો, આવા ભગવદ્ આજ્ઞા ભંગ જેવા પ્રસંગે, શું કરવું તે સમજીને, અને તે પ્રમાણે વર્તીને નિશ્ચિતતા અનુભવશે.

શ્રીમહાપ્રભુજી કોઈ સાધારણ જીવ નથી. આપશ્રી તો શ્રીગોપીજનોના જેવા શુદ્ધ પુષ્ટિ જીવ છે. નિત્ય લીલા સ્થિત, લીલા મધ્યપાતી જીવ છે; એવા શુદ્ધપુષ્ટિ જીવ વસ્તુતઃ કૃષ્ણ છે. આપશ્રીનો આવિર્ભાવ થયો પ્રભુ આજ્ઞાને કારણે અને આપશ્રીને તિરોભાવ (આસુર વ્યામોહ લીલા) થયો છે તે પણ પ્રભુ આજ્ઞાને કારણે. આપ તો સ્વામીનીજી સ્વરૂપ છે. વસ્તુતઃ શ્રીસ્વામિનીજીના વિરહાગ્નિનું મૂર્ત સ્વરૂપ એટલે શ્રીવલ્લભ તેમને દેહભાવ કે દેહ પ્રત્યેની મમતા હોય જ નહીં. આથી દેહ પ્રત્યેના મોહને કારણે આપશ્રી દેહ દેશ પરિત્યાગની આજ્ઞાનો અનાદર કદી ન કરે.

અને તેમાં પણ 'દેહદેશ પરિત્યાગ'ની એ આજ્ઞા તો નિત્ય લીલામાં પ્રવેશ કરવા માટેની હતી. તેથી જો તેઓએ તેનો ભંગ કર્યો હોય તો તેનું અન્ય બહુ સબળ કારણ હોવું જોઈએ.

આપશ્રીનો નિત્ય લીલાના જીવ - નિત્ય લીલાનો આનંદ માણી ચૂકેલા જીવ છે. કેવળ ભગવદ્ આજ્ઞાના પાલન અર્થે જ આપશ્રી ભૂતલ પર પધાર્યા. તેથી આવી નિત્ય લીલા પ્રવેશની આજ્ઞા થતાં જ આપશ્રી તેને વધાવી લે. તેનો અનાદર ન કરે. તેમ છતાં આપશ્રીએ એવી બે આજ્ઞાની અવજ્ઞા શા માટે કરી ? તેનું અન્ય કારણ હોવું જોઈએ.

મારી મંદ બુદ્ધિ પ્રમાણે એ આપશ્રીની કોઈ નવીન લીલાજ હોઈ શકે - તથૈવ તસ્ય લીલેતી મત્વા - એટલે કે તેને શ્રીવલ્લભની કોઈ લીલા માનવી.

શ્રીવલ્લભની આ લીલાનું કારણ, સામાન્ય માનવ બુદ્ધિથી સમજી ન શકાય. પોતે ભલે ભગવદ્ આજ્ઞાથી દેહ ધારણ કર્યો હોય; પરંતુ એક વાર માનવદેહ ધારણ કર્યો એટલે મનવોચિત લૌકિક વ્યવહારો પણ (કાપટ્યેષુ) કરવા પડે. એટલા માટે આપશ્રીએ પ્રભુ આજ્ઞાના ઉલ્લંઘન માટે આવું મનોમંથન કર્યું હશે; અન્યથા ન તો આપ ભગવદ્ આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરે ન આપશ્રીને કોઈપણ પ્રકારનું મનોમંથન કરવાની જરૂર પડે.

આ ગ્રંથમાં મારા ગુરુદેવ શ્રીવલ્લભે, બે-ત્રણ સ્વરૂપાત્મક વિધાનો કર્યા છે, જે હરકોઈ વલ્લભી વૈષ્ણવે સમજવા જેવાં છે. આપશ્રી ભારપૂર્વક, અસંદિગ્ધ શબ્દોમાં કહે છે, “સેવકોડહમ ન ચ અન્યથા” એટલે કે શ્રીવલ્લભ કૃષ્ણના સેવક છે. સેવક સિવાય બીજું કશું નથી. તે ઉપરાંત આપશ્રી વારંવાર કહે છે, “કૃષ્ણદાસસ્ય વલ્લભ” - એટલે કે વલ્લભ કૃષ્ણના દાસ છે. આપશ્રીએ પોતાને હંમેશા કૃષ્ણદાસ વલ્લભ નામથી ઓળખાવ્યા છે. કૃષ્ણ તેમના સ્વામી છે. શ્રીસુબોધિનીજીમાં કૃષ્ણના પ્રાકટયના અવસરે આપશ્રી પાગલની જેમ પોકારી ઊઠે છે, “પ્રાદુર્ભુતો મમ સ્વામી” એટલે કે મારા સ્વામી કૃષ્ણનો પ્રાદુર્ભાવ થયો. આપશ્રી વારંવાર કૃષ્ણ પાસે એ જ માગે છે - “દેવેશ ! પાંડવપતે ! મમ દેહી દાસ્યમ” હે સ્વામી, મને આપનું દાસત્વ આપો.

કેટલો અને કેવો દઢ છે કૃષ્ણદાસ વલ્લભનો સેવક ભાવ ! કેવી દઢતાથી કર્યો છે આપશ્રીએ કૃષ્ણના સ્વામીત્વનો સ્વીકાર ! “કૃષ્ણ શ્રીગોપીજનો અને શ્રીવલ્લભ જેવા શુદ્ધ પુષ્ટિ જીવોના સ્વામી છે. અને તમામ પુષ્ટિ જીવો (શુદ્ધ મિશ્ર બધા) કૃષ્ણના સેવક છે, એ નિર્વિવાદ હકીકત છે.”

આ છે અંતઃકરણ પ્રબોધ ગ્રંથનો મર્મ.

અંતઃકરણ પ્રબોધ: સમાપ્ત:

જય શ્રીકૃષ્ણ

